

TOVERBERG

29

J A A R G A N G 8 / 2 Z O M E R 2 0 1 3

HET BELEEFDE GENOT
CULTURELE EN LITERAIRE KRING

"Ieder mens die genoeg schept in het voltooien van zijn taak is een kunstenaar; welke ook die taak is en hoe nederig ze ook is, hij brengt een kunstwerk tot stand. De toetssteen is het beleefde genot, het plezier, de perfectie: het overtuigend resultaat!"

Henry Van de Velde

Doornlaan 8, 8210 Zedelgem
0498/73.58.73
hetbeleefdegenot@scarlet.be
BTW BE 0893.747.805
Rek. 001-4851739-69
www.hetbeleefdegenot.be

Colofon

Redactie : Roland Ranson, Bart Mađou

Werkten ook mee: Els Vermeir, Staf de Wilde, Patrick Vanhaelemesch, Johan Debruyne, Luc De Man, Els Durnez

Kaŕt: Rika Van Dycke

Vormgeving: Bart Mađou

Foto's: Herman De Leye, Bart Mađou, Carine Vankeirsbilck, Marie-Claire Devos

Toverberg verschijnt 4x per jaar, bij het begin van elk jaargetijde. Een abonnement nemen kan door lid te worden van Het Beleefde Genot v.z.w.

Afzonderlijke nummers: 5 €

De auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Inhoudsopgave

Woord vooraf	3
De eerste zin	5
Elsenspels	8
Verwilderd	10
Waarheid & herinnering	12
Gedicht	14
Doktor Faustus (deel 2)	16
Beleefd	31
Te beleven	36
Zelfbiografie	37
Favoriete boek: Luc De Man	44
De leesgroep	45

Bijlage : 3de Thomas Mann-lezing
door Paul Verhaeghe

ISSN 2030-1340

Woord vooraf

Beste lezer,

Voor de negenentwintigste keer komen we op zachte wijze uw rust 'cultureel' verstoren, komen we ongegeneerd aandacht vragen voor de creatieve beslommingen die ons hart bezwaren. Steeds werd ons minzaam, frequent zelfs zeer enthousiast toegang verleend tot uw haardstede. Ook dit keer hopen wij op niet minder.

In de rubriek De eerste zin probeert ondergetekende u warm te maken niet zozeer voor de filosofie op zich, eerder voor het filosoferen zelf, maar dan op een luchtige, lichtvoetige manier.

In Elsenpinsels maakt u kennis met een obsessie voor het eerder surreële (zeer) Hoge Noorden. Zouden er hier van die kleine mythologische wezentjes in het spel zijn?

Staf de Wilde onderwerpt de Duitse kleinkunstenaar Reinhard Mey aan een grammaticaal onderzoek en ziet dat het goed is!

In Waarheid en herinnering ontmoeten we Johan Debruyne die zich tijdens een klimatologische Apocalyps in het gezelschap van een mysterieuze 'Zij' naar het kasteel van Gaasbeek begeeft. Hij gaat er de confrontatie aan met schilder-boekenwurm Sam Dillemans. Trekt Rainer Maria Rilke hem uiteindelijk helemaal over de streep?

In het tweede deel van Doktor Faustus, een beschouwing over Thomas Manns magnum opus, kunt u nog eens nalezen wat op het literair salon van 2 december 2012 zoal naar voren werd gebracht.

Probeer u eens, beste lezer, bij *valavond* bij een boekje van Jules *Vuillemin*, een muziekje van Henri *Vieuxtemps* op de achtergrond, een mooie houtsnede van Félix *Valloton* aan de muur te mijmeren over *Vergt* in de Dordogne. Voorwaar geen sinecure. Niet zo voor Bart Madou, die draait er zijn hand niet voor om in zijn 'zelfbiografie'. Hij gaat het dit keer bijna uitsluitend in Frankrijk zoeken waar hij - u hebt het goed geraden - bij de V is aangeland.

Diezelfde Bart Madou doet uitgebreid verslag over wat er helaas al voorbij is. Ook hier zult u merken dat filosofie bij ons zeker geen

zwaktebod is. Wat er nog allemaal te gebeuren staat zal u als lid van onze vereniging met trots vervullen.

Onze 'poet in residence' laat zich ook in dit nummer van zijn beste kant zien en Luc De Man, levenskunstenaar par excellence, weet in Het Favoriete boek echt wel hoeveel genoeg is. Ook Els doet ons, zoals altijd, genoeg met De leesgroep las...

En nee, wegens een overaanbod aan zeer interessante bijdragen, dit keer uitzonderlijk geen interview. Dit euvel hebben bovendien ruimschoots gecompenseerd, dachten wij, door u te vergasten op een extra bijlage. Hierin leest u de integrale tekst van de lezing van prof. dr. Paul Verhaeghe op onze Thomas Mann-lezing van april II.

Beste lezer, een mooie tijd breekt aan, een periode die vakantie wordt genoemd. Dat woord komt van het Latijn 'vacare' en dat betekent: iets leegmaken om het met interessante zaken te vullen. Het Beleefde Genot wenst u dan ook een cultureel gevulde en literair zeer drukke vakantie.

Roland Ranson

Foto: Marie-Claire Devos

De eerste zin

door Roland Ranson

Plato and a Platypus walk into a bar...¹

Understanding Philosophy Through Jokes

Thomas Cathcart & Daniel Klein, Penguin Books 2008, 215 blz.

IV Ethics

"Sorting out what's good and bad is the province of ethics"

Beste lezer, het begrip 'ethica' heeft mij altijd al geïntrigeerd, wat is dat nu toch met 'het goed' en 'het kwaad'?

Voor een gelovige is de kous vlug af, de goddelijke wet maakt korte metten met die ethica: als God zegt dat iets verkeerd is, dan is het ook verkeerd, geheel en absoluut. Maar, hoe kunnen we nu weten wat God exact denkt? Fundamentalisten hebben daarmee uiteraard geen probleem: de heilige teksten laten hen weten wat God denkt en daarmee uit! Maar... dan blijft natuurlijk de vraag, hoe wisten die mannetjes en vrouwtjes die figureren in die heilige teksten dat de signalen die ze kregen echt van God afkomstig waren? Kijk maar eens naar Abraham en wat die van plan was met zijn geliefde zoon. U weet het beter dan ik, afslachten op het altaar voor zijn God! God had het hem dan wel opgedragen, maar even vragen aan die God om zich dan tenminste, heel eventjes maar, te legitimeren of zelfs maar te identificeren als God, even vlug een identiteitskaart, een rijbewijs of ja zelfs maar argenta-bankkaart te tonen, het kwam niet op bij onze Abraham.

En dan is er natuurlijk het probleem van de interpretatie van de heilige wet. Wat betekent dat nu juist, bv. 'Vader, moeder zult gij eren'? Mooi kaartje met Moederdag? Robuuste philishave met drie scheerkoppen, senso touch en 3 D voor Vaderdag?

Wat u er ook van moge denken, als we er de goddelijke wet bij betrekken dan is het zo dat God altijd het laatste woord heeft, en wij kunnen het wel schudden. Zou het niet veel beter of in elk geval toch veel interessanter zijn als we met die God wat konden marchanderen? Dan ziet u bv. Moses al voor u, wanneer hij met de stenen tafelen de berg Sinaï komt afgesjokt. Hij roept al van ver zijn volgelingen toe: 'Ik heb goed en slecht nieuws! Eerst het goeie

---

¹ Door mij werd wellustig en onbeschaamd, zonder ook maar enige rekening te houden met het copyright tot plunderens toe geput uit deze uitgave.

nieuws: ik heb Hem tot tien kunnen beperken. En het slechte: overspel zit er nog steeds in!’

Ook Plato heeft over het goed en het kwaad geschreven in zijn ‘Politeia’ (De Staat). Hij schrijft er over de deugden van de ideale staat en volgens hem is de voornaamste deugd de wijsheid en die wijsheid moet begrepen worden als de idee van het goede. Maar dat doet ons dan weer denken aan die prof filosofie die op een zekere dag tijdens het academiejaar door een engel werd bezocht. Hij mocht één keuze maken uit drie zegeningen. Uit de reeks Wijsheid, Schoonheid en één miljoen euro kiest hij zonder aarzelen voor wijsheid. Er is een bliksemflits en de prof lijkt helemaal getransformeerd. Hij zit daar nu heel beduusd naar zijn tafel te staren. Als iemand hem vraagt wat er scheelt, antwoordt hij: ‘Ik had die miljoen euro moeten kiezen!’

En dan zijn er ook de Stoïcijnen. Die voelden zich zo bekneld in het Romeinse Rijk dat ze een strategie ontwikkelden om zich emotioneel van het leven te bevrijden. Dat noemden ze de ‘apathie’ en dat was voor hen niets minder dan een deugd. Ze waren bereid hun grote geluk zoals seks, drugs, pinten en rock&roll in te leveren om toch maar de ramspoed als soa’s, bad trips, katers en rugproblemen te vermijden. Ze handelden alleen vanuit de rede, nooit vanuit passie, en daardoor voelden ze zich de enige gelukkige mensen. Eigenlijk waren ze eerder on-gelukkige stervelingen.

De Utilitaristen en John Stuart Mill gaan ervan uit dat de ethische juistheid van een handeling enkel en alleen bepaald wordt door de gevolgen, het resultaat ervan.

Over die consequenties volgende situatie: zo was er een dame die haar portret liet schilderen. Zij stond erop dat de schilder haar beide polsen voorzag van zware gouden armbanden, haar nek van een dik parelsnoer, haar oren van robijnen oorbellen en haar hoofd van een diamanten tiara. De schilder voelde zich hierbij zeer onbehagelijk en wees de dame erop dat wat ze voorstelde neerkwam op vreselijk liegen. Toen antwoordde de dame: ‘Kijkt u eens, mijn man is ontzettend aan het rotzooien met een jonge blonde deerne. Als ik mijn hoofd neerleg dan zou ik toch zó graag hebben dat zij zich dood zoekt naar al die sieraden.’

En dan stuiten we onvermijdelijk op Kant en zijn categorische imperatief. Dat is eigenlijk de opgedirkte versie van de oude gulden regel: *‘Behandel anderen zoals je zelf behandeld wilt worden’*. De categorische imperatief: *‘Handel alleen volgens die maxime waarvan men tegelijkertijd zou willen dat ze een algemene wet wordt’*. Beide hebben enorm veel gelijkenissen, maar toch is er een groot verschil en dat moet dan blijken uit de volgende simpele zinsnede:

'Een sadist is een masochist die de gulden regel volgt'. Denkt u daar maar eens even over na!

Midden 20ste eeuw gooien de zgn. taalfilosofen dan het hele ethica-zootje in de war! Vanaf nu spreken we over meta-ethica. U kent dat wel, dan krijgen we vragen als: 'Wat betekent het als we zeggen dat een handeling goed is?' Betekent 'x is goed' alleen maar 'ik keur x goed' of drukt 'x is goed' een emotie uit die ik voel als ik x observeer of over x nadenk? Die laatste houding wordt bestempeld als 'emotivisme' en kan als volgt omschreven worden:

Een man schreef ooit in een brief het volgende aan de fiscus: ik kan niet slapen omdat ik mij ervan bewust ben dat ik gesjoemeld heb met mijn belastingsaangifte. Ik heb mijn belastbaar inkomen duidelijk te laag opgegeven. Ik voeg hier een cheque bij van € 150,00. Als ik nog altijd niet kan slapen, zal ik de rest overmaken.

En ik zie in de verte John Crombez toch wel de oren spitsen zeker! Ook de toegepaste ethica komt om het hoekje kijken in de 20ste eeuw, met name de beroepsethica die de relatie tussen vertegenwoordigers van bepaalde beroepen enerzijds en cliënten en patiënten anderzijds regelt. Om dat te illustreren het volgende:

Na een congres ontmoeten 4 psychiaters elkaar. Ze zijn op. Ze spreken af bij mekaar te rade te gaan om hun lot wat te verlichten.

De eerste psychiater biecht op: mij overvalt zeer dikwijls de onbedwingbare drang mijn patiënten te vermoorden.

De tweede zegt: ik vind telkens weer manieren om mijn patiënten financieel op te lichten.

De derde vervolgt: ik ben verwickeld in de drugshandel en ik zet mijn patiënten ertoe aan om die drugs voor mij te verkopen.

En de vierde, ten slotte, zegt: hoe hard ik ook probeer, maar blijkbaar slaag ik er nooit in een geheim te bewaren.

Ook de psychoanalyse heeft een niet geringe invloed op de ethica uitgeoefend. Kijkt u maar naar Freud die ervan uitging dat het menselijk gedrag bepaald werd door een onbewuste, biologische drang en niet door mooi en rationeel filosoferen. Hier denkt u terecht aan de spreekwoordelijke Freudiaanse slip of the tongue ofte verspreking. Zo heb ik persoonlijk ooit een directeur gekend die na een bezoek aan zijn school van Poolse leraressen ons vlug vlug kwam melden dat hij nog vlug vlug zijn bezoek moet gaan 'uitwijven'. De innerlijke wereld van die directeur was voor ons op dat ogenblik glashelder.

Tenslotte wil ik nog de situatie-ethiek vermelden. De voorstanders ervan beweren dat ethisch handelen in een bepaalde situatie alleen afhankelijk is van een mix van factoren van die bepaalde situatie. Soms is het natuurlijk ook zo, dat we door het specifieke van een

bepaalde situatie te negeren de gelegenheid tot handelen uit eigenbelang creëren.

Een groep bankovervallers dwingt de klanten en het personeel van de bank tegen de muur te gaan staan en zamelt hun portefeuilles, horloges en sieraden in. Twee bankbedienden wachten hun beurt af om beroofd te worden. Plots drukt de ene iets in de hand van de andere. 'Wat is dat nu?' vraagt die andere. De eerste antwoordt: 'Dat is die € 50,00 die ik je nog schuldig was.'

Wat stof om over na te denken, de hoofdbezigheid trouwens van elke zichzelf respecterende filosoof.

Het boekje bevat nog 9 hoofdstukken, resp. over metafysica, logica, epistemologie, godsdienstfilosofie, sociale en politieke filosofie, relativiteit en metafilosofie. Een aanrader! (helaas alleen in het Engels. Een Nederlandse vertaling is mij niet bekend.)

Elsenspingsels

De IJslandvaarder

door Els Vermeir

Een jaar na mijn eerste IJslandvaart pas, dringt het opeens tot me door. Plots, onverwachts, maar even ontstellend als overweldigend: er is iets met dat land!

Wie er van terugkeert, is niet meer dezelfde en zal dat ook nooit meer zijn. Alsof je er een langzaam woekerend virus betrapt, waartegen geen kruid gewassen is.

Het dringt door in je binnenste, onder de huid van je ziel, als een schurft of een exotische kever die zich onderhuids nestelt en zich daar voortplant, langzaam maar onstuitbaar. Lange tijd ongemerkt, tot er uiteindelijk geen weg meer terug is.

En dan begint de lokroep. Als het gehuil van wolven in een koude vriesnacht. Angstaanjagend, en toch onweerstaanbaar. Alsof je gehypnotiseerd wordt door de stilte, door de zwart-witte oneindigheid.

Er hangt een mist van mysterie over het land, die je verleidt, zoals een in voiles gehulde vrouw een man ophitst door de loutere suggestie van haar sensuele rondingen.

In je dromen beuken metershoge, woeste golven in wilde woede tegen je aan, tot je wankelt en bezwijkt.

Je moet en zal terugkeren.

Luister: hoor je de lokroep van de witte lorelei, de ongerepte maagd die je naar adem laat snakken door haar verblindende schoonheid? Voel je de beklemming van de eindeloze nacht, die doorheen de keien van het strand sijpelt en je meesleurt als drijfzand? Zie je de hitte stomend naar de hemel stijgen, in een ijle poging de aarde met God zelf te verbinden?

Tegen beter weten in, als door een hogere macht gedreven, zie ik mezelf weer inschepen voor de helse overtocht. Amper hebben we de volle zee bereikt, of ik vraag me vloekend af welk schouwspel deze waanzin waard is.

Is het het spel van uitersten, de eindeloze afwisseling van klimaten en seizoenen, samengebald in dat ene, miezerige eilandje? Zijn het de duizelingwekkende watervallen die je vol ontzag vastvriezen aan de grond? Zijn het de imposante, schizofrene vulkanen, die lieflijk sluimeren als slapende reuzen, tot ze als bezeten demonen hun duivelse gal uitspuwen? Of is het dat betoverend blauwe sprookjesland der gletsjers, waar het paradijs zelf lijkt bewaard gebleven in een diepgevroren slaap?

Terwijl ons schip ten prooi valt aan ijzige stormen, als was het een bal die door een kind van de ene hand in de andere wordt gegooid, lijken alle zoete herinneringen open te spatten als zeepbellen, tot er niets meer overblijft dan het zwarte, eindeloze sop waarop we rondwalpen.

De touwen schuren brandend als vuur doorheen mijn handen, mijn lippen zijn tot wrattige wonden vervroren, mijn aangezicht lijkt dat van een melaatse met bloeddorlopen ogen.

Uitgeput en ontredderd zie ik mijn einde naderen, en kan nog slechts ternauwernood de gebeden der stervenden prevelen. Tot ik dan toch, net wanneer ik dreig te bezwijken, een schorre stem de reddende woorden hoor schreeuwen: "Land in zicht!".

Met mijn laatste krachten sleep ik mij door de branding, tot ik haast ontzield neerstort op het zwarte zand.

En dan, als in een dronken roes, zie ik plots wie me hierheen gelokt heeft. Wie mij met magische bezweringen betoverd heeft.

Ik sluit mijn tranende ogen en besef dat ik nooit meer zal terugkeren. Klein en afzichtelijk als ze zijn, hebben ze me voor immer in hun macht. Nog vaag hoor ik hun hoongelach wegsterven... de triomfantelijke lach der trollen.

Verwilderd

door Staf de Wilde

Reinhard Mey

Mijn vriend Cyriel haalde een liedje aan van de Duitse 'charmezanger' of chansonnier Reinhard Mey:

'Über den Wolken muss die Freiheit grenzenlos sein'.

Ik heb dit ooit nog opgenomen op mijn krakkemikkige bandopnamer toen ik op mijn kot woonde in Gent. In werkelijkheid is deze tekst poëtisch gezwam. Boven de wolken is er immers geen vrijheid, wij mensen kunnen er niet eens leven tenzij we ons inkapselen in een vliegtuig.

Wel kan het waar zijn dat er een perspectiefverandering optreedt: we zien het nietige, zelfs een tot een koe opgeblazen kikker is van daarboven gezien nog maar een heel klein stipje of helemaal niets. De mens heeft de wezens die zich hoger bevonden altijd een bijzonder bestaan toegekend: vogels werden het symbool voor de vrijheid hoewel die dieren allesbehalve vrij zijn. Maar zij kunnen vliegen en wij nog altijd niet tenzij met behulp van ingenieuze tuigen of in onze verbeelding.

Essentieel bij het vliegen is de overwinning op de zwaartekracht. Ik heb dat als doelwit aan den lijve mogen ondervinden toen ik een zweefsprong maakte en de bal kon wegslaan of klemmen. Een zalige ervaring tot je op de grond smakt na die ene seconde van gelukzaligheid. Hoewel, in die tijd waren mijn gewrichten nog soepel genoeg om door te rollen en ook van het neerkomen een heerlijke belevenis te maken.

Je vraagt je af waarom de mens het precies hogerop heeft gezocht: om dicht bij zijn god te zijn? Maar waarom werd die god dan in den hoge gesitueerd en niet in zee, bijvoorbeeld.

Een afschrikwekkend beeld uit de joods-christelijke mythologie is de val van de opstandige engelen: die zweefden niet, ze tuimelden of zoefden omlaag tot in de donkerste krochten van de hel. Donker

is hier wel een significant woord: boven is er meer licht dan onder de grond. En gaat het daar niet om: zijn alle volkeren op aarde geen aanbidders (geweest) van het licht? Terwijl ze de duisternis vreesden.

Daar zijn goeie redenen voor: in het licht kunnen we arbeid verrichten, we zien onze mogelijke vijanden, we aanschouwen de schoonheid. En puur medisch gezien is het zo dat het licht ons deugd doet, vandaar allerlei lichttherapieën.

De vliegende vogel beweegt zich in het licht, de slang kruipt door het donker: die heeft niet eens poten om zich van de aarde te verheffen – zou de satan om die reden afgebeeld zijn als een slang?

Je moet eens nagaan hoeveel uitdrukkingen en gezegden er bestaan die draaien om de tegenstelling tussen licht en donker. 'Jij bent het licht van mijn ogen', 'hij heeft het licht gezien'. Steeds wordt het licht positief voorgesteld. 'Zijn gezicht werd donker' klinkt onheilspellend.

Kortom, Reinhard Mey heeft een archetype aangeraakt ondanks zijn dichterlijke 'Schwärmerei': een woord waarvoor ik geen Nederlandse vertaling ken; het klinkt ook mooi dat Duitse 'schwärmen'.

Wat 'Über den Wolken' betreft. Nu ik de tekst in gedachten opnieuw beluisterd heb, moet ik mij bij Mey verontschuldigen. In de door mij gewraakte strofe staat dit korte zinnetje: 'sagt man', en Mey hanteert de conjunctief. Met andere woorden: hij beweert niet, hij haalt alleen een bewering aan. In het algemeen zou ik zeggen dat metaforen correct en waar moeten zijn. Maar door zijn grammatische handigheid maakt Mey zijn tekst toch sluitend en aanvaardbaar.

de haan 15 feb. 13

Horen, zien en schrijven...

"Geluk is het machtige creatieve bestaan leiden van iets wat – vanuit het gezichtspunt van de wereld – onmogelijk was. Hoe we de wereld kunnen veranderen? Het antwoord is zeer aantrekkelijk: door gelukkig te zijn. Maar we moeten er een prijs voor betalen, namelijk bij tijden uiterst ontevreden zijn."

Alain Badiou (Hoe de wereld te veranderen? In: Nexus 63, 2013)

Waarheid & herinnering

Koppen raden

door Johan Debruyne

Ik heb een boon voor het Kasteel van Gaasbeek. Zij niet. Ik geniet doorgaans van hoe ze er actuele kunst integreren. Gaasbeek... Het ressorteert onder Lennik en vlijt zich langzaam en golvend tegen Brussel aan. Een aanstekelijke Groene Rand. Of het ook Gordelgebied is, weet ik niet. Het gejen met taal en symbolen is niet aan mij besteed.

Ik sukkel in regel wel om er te geraken. "Nieuwe routeberekeningen" vliegen me - ons, dit keer - om de oren. Maar we blijven onverstoortbaar ommetjes maken. Die Kasteelstraat, we vinden ze wel.

Omdat we graag het nuttige aan het aangename paren en de almaar toenemende drukte van het verkeer toch voor enige stress heeft gezorgd, gaan we eerst verpozen. Naast het parkeerterrein bevindt zich brasserie "De Landgraaf". Zoals het hoort: aan de voet van een kasteel waar de gravin royaal de lakens (uit)deelde. We drinken iets, lezen wat en pas dan stappen we het brede, hellende kiezelpad op. Het is middag. Voorbij een brede bocht rekt het zich a.h.w. uit. Hier zou Bradley Wiggins nooit in de problemen komen.

Ze loopt wat achter me, kap over het hoofd. Het motregent en de wind striemt. Het is een weg vol hoge bomen, groen zo ver je kijken kan en een fascinerende vijver in een diepte. Sublieme plek. Het weer is helaas klote. Zoals vaak in dit kleine land. Zowat overal trouwens lijkt het weer de pedalen kwijt. Voorgoed? Ergens in de States tast zure regen kalkgrond aan, zodat scheuren ontstaan en "verdwijningsgaten"... Een man verdwijnt. Een vrouw zien ze er nooit meer terug en een huis zakt compleet weg in een gitzwarte poel. Het kasteel telt vooral kleine kamers. Deze architectuur zou alles te maken hebben met de hertogin die er resideerde. De ondeugende freule had heel wat te verbergen. De doolhofarchitectuur hielp haar om zich onvindbaar maken, via deuren, deurtjes, trappen en trapjes.

Het weer valt danig tegen en bovendien is het meubilair niet van die aard om mijn partner vrolijker te stemmen. Ik ken haar afkeer voor antiquiteiten. Alleen van alle franje verlost design kan haar opkikkeren. De kilte blijft een gesel (bijna half mei, ze trok vanochtend dan ook zomerschoenen aan) en de koppen van auteurs

die Sam Dillemans in drie jaar tijd bijeen schilderde zijn niet meteen van aard om haar vrolijk te stemmen. Doorheen de verf voelt ze ook nog eens getormenteerde zielen.

Auteurs zijn doorgaans geen lachebekken (zelfs Bomans zal humor meesterlijk hebben misbruikt om zijn ware gemoed te sluieren) en Dillemans doet geen moeite om wat of wie dan ook "mooier" te maken. Er wriemelt nogal wat volk in de kamers. Dillemans laat zich en zijn werk pas om de zoveel jaar eens zien en dan brengt de pers uitvoerig relaas. De kluizenaar, de getormenteerde schilder, de bokser en de krachtpatser-met-verf komt weer even naar buiten. Allen daarheen!!!

Schilder en boekenwurm Dillemans geeft toe dat hij niet alle auteurs van wie hij de kop schilderde heeft gelezen. Hij schilderde een kleine 400 portretten in amper drie jaar tijd. Faut le faire! Als Dillemans voor iets gaat... Ik herinner me zijn boksters. Toen bokste hij ook zelf (nog steeds?) en leefde als een Spartaan. Nu zal het in hoofdzaak lezen en schilderen zijn geweest. De wereld middels verhalen. Zoeken wat achter de woorden ligt. Wat zich tussen de regels schuilhoudt.

Snel lopen bezoekers zijn werken voorbij. Of ze gaan eerst naar het naamplaatje kijken. Ach, die! Maar van zo dicht zie je alleen vlekken, striemen en strepen. Ik wil ze de raad geven eerst van op grote afstand te kijken. Maar ik was al 34 jaar schoolmeester. Ik zwijg. In de grootste zaal hangen heel veel koppen bij elkaar. En er staan banken. Je kan even zitten. De sfeer zit goed. Ik geniet, maar zij rilt nog steeds. Op weg naar die grote kamer had ik me een paar keer gestoord aan Dillemans-werk in lijsten. Die leiden af, vind ik. En ze knellen de fantasie en de soms snelle bravoure tussen 4 latten hout.

Ik neem plaats op een van de banken. Bomans, die bril natuurlijk... Maar meer dan dat. Meer Bomans kan niet. Knap! Maar wie kent Bomans nog? En Bacon, rechtsboven. Karig vormgegeven, maar pijnlijk scherp en broos.

Dillemans' "Authors": soms zwart-wit, dan weer kleur, steeds snel en nerveus, soms mager, dan eens pasteus, soms op doek, dan weer op hout. Dillemans schildert als bezeten. Claus vind ik moeizamer.

Bijna 400 portretten. Ben zoet voor een tijd. Een aantal koppen laat me niet los. Zo gaat dat. Kafka niet. Rilke niet. Deze dichter prijkt op alle infohoesjes. Ik vraag me af waarom. Een vriend van me noemde zijn dochter Rilke en de dichter vond in Parijs dat knappe huis voor Rodin. Misschien koop ik straks een dichtbundel.

12 mei 2013

FIETSEN BIJ DAGERAAD

Gelijkmatig,
gevolg gevend aan een drang,
houden zwevende voeten zich haaks,
drukken trappers met beheerste kracht
omlaag.
De aarde begint te bewegen.

Uittrekkende schaduwen
nippen aan het amperste licht.
Slapende handen ontwaken
in de greep van schuwe
landschappen, die praten
bezield staal in evenwicht.

Onherbergzame herinneringen
– tandwielkundig fijn gemalen –
bezinken in een aardse schoot,
bedekt met ongemoeid gelaten
schaamgras.
Rest alleen het rad
dat een tijdloos
vacuüm spint.

Losgeweekte zielen
vloeien stroomafwaarts,
proeven helder dromend
van een mystieke bron.
Fietzers zijn goedaardige klaplopers:
ze leven bij de gratie van de ochtendzon.

Patrick Vanhaelemeesch

WATERSPIEGEL

(Jo 21,6a; Mt 14,25)

Aan een oever samengeschoold
met duizend muizenissen
om te leren van een uitgerekte badjas naast sok
wat een koorddanser tegendraads beweegt
of hoe een goudvis moeiteloos
door het weerkaatste weefsel zweeft.

Ik heb het fluiten naar de overkant
in de school van honderddrieënvijftig vissen,
knoop overhands mijn netten aan land,
proef de zoute draagkracht van het missen.

De tuinman van het grote meer
plukt uit het vertakte water een houterig gezicht,
jaagt onuitputtelijk kwistig
een azuurkust door het hoofd
en laat merels erin zwemmen bij tegenlicht.

In waterpas schuifelend
word ik over mijn plas verdriet getild.
ICHTUS maakt rondjes van kruisen,
heeft mij onder zijn vleugels gewild.

Patrick Vanhaelemesch

Doktor Faustus van Thomas Mann (deel 2)

door Roland Ranson

Doktor Faustus: Personages

Thomas Mann kiest voor zijn omvangrijk werk (Nederlandse versie 559 dichtbedrukte bladzijden met klein lettertype) de vertelvorm van een biografie. Die levensbeschrijving van Adrian Leverkühn wordt verteld door zijn jeugdvriend, zijn compagnon de route tijdens hun studietijd aan de universiteit, de twee jaar oudere **SERENUS ZEITBLOM**. Beroep en karakter van de verteller, de biograaf zeg maar, brengen nog iets bijkomends tot stand: Serenus is leraar klassieke talen en heeft tot aan het uitbreken van WOII gedoceerd aan het Freisinger Domgymnasium. Hij is een bange ziel die zich goed kan inleven in Adrian. Hij heeft de politieke toestand vlug door, maar soms formuleert hij bewust heel onduidelijk omdat de Gestapo tijdens het schrijven van de biografie in het goed bewaakte Duitsland overal oren en ogen heeft. Toch treffen we in zijn uitingen naast angst ook en misschien wel vooral mildheid en welwillendheid aan, maar toch ook af en toe zeer duidelijke analytische scherpte en een meer dan serieus moreel oordeel.

Serenus is de zoon van een katholieke apotheker in Kaisersaschern die met alle gezindten zaken doet. Serenus die in 1883 geboren is, gaat naar het gymnasium twee jaar voor Adrian en studeert parallel met Adrian aan dezelfde universiteiten. Als deze laatste zich in Halle en Leipzig aan de theologie en filosofie wijdt, studeert Zeitblom Latijn, Grieks en geschiedenis. Afgestudeerd maakt hij eerst een lange reis door Italië en Griekenland en doet daarna zijn eerste ervaringen op als leraar. Samen met Helene Öllhafen sticht hij een gezin waaruit drie zonen spruiten. Gehoorzaam laat hij zich in 1914 inlijven in het Duitse leger en maakt de veldtocht mee tegen Frankrijk als officier (Rittmeister). Korte tijd nadien wordt hij wegens ziekte definitief afgekeurd.

Serenus discussieert en onderhoudt een correspondentie met Adrian, bezoekt hem in Pfeiffering en Buchel, tot aan diens dood in 1940. Als gepensioneerde neemt hij dan tenslotte de biografie op zich van het dan al gestorven en miskende genie. Hij heeft als leraar vrijwillig ontslag genomen als stil protest tegen het aan de macht zijnde nazisme.

Uit een gesprek met een zekere monseigneur Hinterpörförner blijkt de angstige ingesteldheid van Serenus Zeitblom; angst die aanleiding geeft tot een soort van wollig taalgebruik; de Gestapo luistert immers altijd op de één of andere manier mee. Het fragment gaat over het feit dat de Duitsers zich al eind 1943 hadden kunnen ontdoen van Adolf Hitler, de oorlogskansen waren dan gekeerd; en hadden trouwens de Italianen niet hetzelfde gedaan ten opzichte van hun dictator, Mussolini?

Met diepe verbijstering namen wij kennis van de landing van Amerikaanse en Canadese troepen op de zuidoostkust van Sicilië, de val van Syracuse, Catania, Messina en Taormina en vernamen met een mengsel van schrik en afgunst, met het doordringend gevoel dat wij goedschiks noch kwaadschiks tot hetzelfde in staat zouden zijn, hoe een land met een geestesgesteldheid die het nog toestaat om uit een opeenvolging van schandelijke nederlagen en verliezen de nuchtere, gebruikelijke consequentie te trekken, zich van zijn grote man ontdoed, om de wereld korte tijd later datgene te schenken wat ook van ons geëist wordt, terwijl om dat in te willigen de diepste nood ons echter veel te heilig en dierbaar zal zijn: de onvoorwaardelijke overgave. Ja, we zijn een totaal verschillend, tegen het nuchter-gebruikelijke indruisend volk met een geweldig tragische ziel, en onze liefde geldt het noodlot, ieder noodlot, als het er maar een is, ook al is het de ondergang, die de hemel met het rood der godenschemering doet ontgloeien.

Mag ik u er in dit verband even op wijzen dat het lezen van een roman van Thomas Mann niet altijd als een geschenk kan beschouwd worden. Als men geconfronteerd wordt met een dergelijke zin, waant men zich even terug in de Latijnse les, toen we met z'n allen zwoegden op het ontrafelen van zgn. 'mooie' samengestelde zinnen. En daarmee worden we voortdurend geconfronteerd tijdens de lectuur van Mann. In elk geval is het volgens mij duidelijk dat zelfs de Gestapo wat tijd nodig zou hebben gehad om de eigenlijke betekenis te achterhalen.

Laten we die zin daarom eens van naderbij bekijken.

Met diepe verbijstering namen wij kennis van de landing van Amerikaanse en Canadese troepen op de zuidoostkust van Sicilië, de val van Syracuse, Catania, Messina en Taormina en vernamen met een mengsel van schrik en afgunst, met het doordringend gevoel dat wij goedschiks noch kwaadschiks tot hetzelfde in staat zouden zijn, hoe een land met een geestesgesteldheid die het nog toestaat om uit een opeenvolging van schandelijke nederlagen en verliezen

de nuchtere, gebruikelijke consequentie te trekken, zich van zijn grote man ontdoed, om de wereld korte tijd later datgene te schenken wat ook van ons geëist wordt, terwijl om dat in te willigen de diepste nood ons echter veel te heilig en dierbaar zal zijn: de onvoorwaardelijke overgave.

Het stuk in het rood, gevolgd door nog een verklaring in het groen op het einde geeft de belangrijkste betekenis weer. Het zwart dat overblijft is opsmuk, niet van onmiddellijk belang om de tekst te begrijpen en kan dus beschouwd worden als camouflage van de eigenlijke betekenis.

Maar niet alleen door zijn angstig-teruggetrokken taalgebruik wordt de verteller Zeitblom gekarakteriseerd, ook door het heldere, klare woord van de humanist dat aan duidelijkheid niets te wensen overlaat, en dit vooral op het einde van de roman, als de actuele historische gebeurtenissen na de dood van het hoofdpersonage geschilderd en beoordeeld moeten worden. Hij veroordeelt hier ondubbelzinnig de misdadigers, de leiders van het Derde Rijk: *"Vervloekt, vervloekt de bedervers die een oorspronkelijk rond, rechtschapen gezind enkel té leergierig, enkel té graag vanuit de theorie levend mensenslag in de leerschool van het kwaad namen."*

RÜDIGER SCHILDKNAPP is niet alleen vertaler maar ook dichter. Hij zou Adrians operatekst voor 'Love's Labour's Lost' (Shakespeare) uit het Engels vertalen in het Duits.

Hij is naast Serenus Zeitblom de tweede persoonlijke vriend van Adrian. Ze gaan samen voor langere tijd (van 1910 tot 1912) naar Italië, meer bepaald naar Rome en het dorpje Palestrina. Hier verwijst Thomas Mann duidelijk naar zijn autobiografie: hij had samen met zijn broer Heinrich ook daar, in Rome en Palestrina verbleven van 1896 tot 1898.

De nauwe band tussen Adrian en Rüdiger wordt door de auteur sterk benadrukt: hij gebruikt bv. het epitheton ornans de 'geïjkogige' voor Rüdiger Schildknapp omdat die dezelfde blauw - grijs - groene ogen met een roestkleurige cirkel rond de pupil heeft als Adrian.

Zijn uiterlijk en karakter zijn ook gedeeltelijk terug te vinden in Adrians persoonlijkheid. De auteur heeft zijn romanpersonages in een wel doordachte wisselwerking met elkaar gecreëerd zodat het ene personage in z'n optreden het andere nog duidelijker doet uitkomen. Schildknapp heeft iets in de omgang, iets geslepen, waardoor hij de onbeholpenheid van Adrian t.o.v. vreemden, van buitenstaanders nog duidelijker in de verf zet.

Rüdiger staat tegelijk voor de deutsche Gründlichkeit als zeer nauwkeurig vertaler maar hij wijst het uitgesproken Duitsnationale af en hij apprecieert de Engelse literatuur, vooral die uit de tijd van Shakespeare ten zeerste.

Een fragment over het innerlijk en uiterlijk van Rüdiger:

Hij had markante gelaatstrekken, waarvan het ronduit edele karakter alleen lichtelijk afbreuk werd gedaan door de wat gehavende en tegelijk weke vorm van de mond, zoals ik die dikwijls bij Sileziërs heb waargenomen. Van rijzige gestalte, met brede schouders, smalle heupen, lange benen, droeg hij dag in, dag uit dezelfde al danig aangetaste geruite breeches (soort kniebroek) wollen kniekousen, stevige gele schoenen, een overhemd van grof linnen met openstaande kraag, en daarover een of ander colbertje van onbestemd geworden kleur en met te korte mouwen. Zijn handen echter waren voornaam met hun lange vingers en fraai gevormde, ovale, gewelfde nagels, en de algehele aanblik die hij bood was zo onmiskenbaar gentlemanlike, dat hij het kon wagen in zijn ongedistingeerde dagelijkse plunje soirees te bezoeken waarop avondtoilet overheersend was - zoals hij dan was viel hij altijd nog meer bij de vrouwen in de smaak dan zijn rivalen in correct zwart en wit, en men zag hem bij zulke ontvangsten door onverholen bewonderend vrouwvolk omzwermd. (...) Dat hij zo veel avontuurtjes had kunnen hebben als hij wilde, scheen hem voldoende te zijn, en het was alsof hij voor iedere binding aan het reële terugschrok omdat hij er een beroving van het potentiële in zag. Het potentiële was zijn domein, die oneindige ruimte van het mogelijke zijn koninkrijk daarin en in zoverre was hij werkelijk een dichter.

Iets over de naam Schildknapp:

die verwijst naar de vazalachtige binding tussen Rüdiger Schildknapp en zijn vriend Adrian Leverkühn. Daaronder moet men ook verstaan dat Rüdiger tijdens zijn leven bereid is zich volledig te ontfermen over Adrian, hem te beschermen, hem onvoorwaardelijk trouw te zijn zoals dat in de Middelhoogduitse ridderepiek het geval was, zoals het een schildknaap betaamde.

Wanneer Leverkühn in München gaat wonen leert hij er tijdens de kunstenaarsavonden de vlotte violist **RUDI SCHWERDTFEGER** uit Saksen kennen.

Die wordt aan de lezer gepresenteerd als een beminnelijke, onbekommerde, argeloze galante kerel, kortom als een soort van losbol. Hij slaagt erin, misschien wel niet in de laatste plaats omwille van zijn staalblauwe ogen zowel vrouw als ook man voor zich in te nemen en eigenlijk wel meer dan dat.

Zo wordt Schwerdtfeger door Thomas Mann geportretteerd:

"Dat was Rudolf Schwerdtfeger, een begaafde jonge violist, lid van het Zapfenstößer orkest, dat naast de Hofkapel een belangrijke rol in het stedelijk muziekleven speelde en waarin hij bij de eerste violen werkzaam was. In Dresden geboren, maar meer van Nederlandse afkomst, blond en van middelgroot, knap postuur, bezat hij fijne omgangsvormen, het innemende vermogen zich gemakkelijk te bewegen dat eigen is aan de Saksische civilisatie, en hij was even goedmoedig als behaagzuchtig, een ijverig bezoeker van salons, die al z'n vrije avonden op minstens één maar meestal twee of drie partijen doorbracht, waarbij hij zich gelukkig overgaf aan de flirt met het schone geslacht, zowel jonge meisjes als rijpe vrouwen."

Het is die luchthartigheid en die ontvankelijkheid voor al het bekoorlijke en aantrekkelijke dat het de auteur mogelijk maakt een typisch grondmotief van hem, namelijk dat van de homo-erotiek in zijn roman Doktor Faustus binnen te smokkelen.

De opmerkelijke Serenus Zeitblom ziet zeer duidelijk dat er tussen Adrian en Rudi een intensieve toenadering plaats vindt en dit niet uitsluitend op kameraadschappelijk vlak, maar zeer zeker ook op homo-erotisch vlak. En Serenus ziet de verklaring daarvoor alleen maar in het feit dat Adrian behekt is door het ongeremde talent om te charmeren van Rudi.

Op een bepaald moment leert het hoofdpersonage, Adrian Leverkühn, de betoverende **MARIE GODEAU** kennen, een Zwitserse op wie hij verliefd wordt.

Bij haar bezoek aan München - zij verkeert altijd in het gezelschap van een chaperone, tante Isabeau - besluit Adrian Leverkühn, die heel onhandig en ook wel schuw is in persoonlijke aangelegenheden, uitgerekend de charmeur, Rudi Schwerdtfeger dus, als huwelijksbemiddelaar uit te sturen. Die durft omwille van zijn vriendschap met Adrian niet weigeren, hoewel hij eigen ambities t.o.v. de aantrekkelijke Marie koestert.

Nadat die ouderwetse bemiddeling volledig mislukt is, denkt Serenus Zeitblom dat Adrian de negatieve afloop onbewust moet vermoed hebben en daarom Rudi Schwerdtfeger eigenlijk willens en wetens in Marie Godeau haar armen heeft gedreven. Maar ook hier is het Zeitblom die de hele zaak meewarig becommentarieert. Volgens hem voelde Schwerdtfeger zich op dat ogenblik inderdaad sterk aangetrokken tot Marie, maar een stabiele en duurzame relatie kan of mag van hem niet verwacht worden.

Rudolf bracht Adrians aanzoek naar voren - voor zichzelf dit keer, hoewel de dartelaar even geschikt voor het huwelijk was als ik voor Don Juan (...).

Marie waagde het de hartenbreker met de 'kleine toon' lief te hebben, over wiens artistieke kwaliteiten en verzekerde carrière haar van ernstige zijde zulke hartelijke garanties waren gegeven. Zij achtte zich in staat hem vast te houden, te binden, de wildzang te domesticeren, zij liet hem haar handen, zij nam zijn kus, en het duurde geen vierentwintig uur of door onze hele kennissenkring had zich het vrolijke nieuws verspreid dat Rudi gevangen was, dat concertmeester Schwerdtfeger en Marie Godeau verloofd waren.

Maar nog in hetzelfde hoofdstuk wordt reeds gealludeerd op het einde van deze liefdesverhouding.

Schwerdtfeger krijgt van het Zapfenstöber orkest een afscheidsvoorstelling in de Konzerthalle in München. De dirigent is Dr. Edelschmidt (in werkelijkheid verwijst Thomas Mann hier naar een in die tijd bekend expressionistisch kunsttheoreticus Kasimir Edelschmid; de bedoeling daarvan is aan te tonen dat de periode van het romantiserende creëren definitief voorbij is. Een nieuwe experimenterende fase begint.)

Heel München is op het concert aanwezig, ook Rüdiger Schildknapp en **INES INSTITORIS**, de tweede dochter van senatorweduwe Rodde. Ines is een buitenechtelijke verhouding begonnen met Rudi en zij beschouwt de trouwplannen van haar minnaar, die zeer begeerd is, ook en vooral op het erotische vlak, met Marie Godeau als ontrouw. Hier hebben we zeer duidelijk de ironische Thomas Mann: het gaat om het verbreken van de trouw in een relatie die gebaseerd is op ontrouw.

In de tram, onder het Siegestor (triumfboog) in München, grijpt zij naar het wapen en schiet Rudi met 5 kogels neer. Binnen het halfuur is hij dood. Zijn laatste bewuste momenten brengt hij door in de ondersteunende armen van Serenus. Hier in deze tragisch groteske scène treedt Serenus niet alleen op als 'verslaggever' maar ook als handelend persoon, wat hij ook meer dan eens is.

Deze scène bevat ook een gesprek van Zeitblom met Prof. Holzschuher, die ook op het concert aanwezig was. Hij is een Dürerspecialist en frequenteert ook de kring van Kridwiß. Het gesprek vindt plaats op weg naar de tramhalte voor de Feldherrnhalle. Het gaat over kunst, en met name of het pas geeft een concertprogramma samen te stellen waarop zowel de Fransman Berlioz als de Duitser Wagner voorkomen. Dat is natuurlijk heel eng verbonden met de actuele politiek. Holzschuher formuleert hier

zeer duidelijk het toen al gangbare nationalistische gedachtegoed dat zich tegen de officiële staatspolitiek keerde die toch min of meer uit was op een toenadering tussen Duitsland en Frankrijk. (ik verwijs hier naar de verdragen van Locarno tijdens de vergadering van de Volkerenbond van 16.X.1925).

(...) deze combinatie van Berlioz en Wagner, van Romaanse virtuositeit en Duits meesterschap was een smakeloosheid, die bovendien maar gebrekkig een politieke tendens verhulde. Het rook te zeer naar Duits-Franse toenadering en pacifisme, terwijl deze Edelschmid ook als republikein en onbetrouwbaar vaderlander bekend stond.

De zwakke, bange, maar tegen elke vorm van radicalisme agerende Zeitblom dient hem **niet** van antwoord, maar toch heeft hij, uiteraard, zijn bedenkingen:

Ik zei hem niet dat hij het was die de dingen politiseerde, en dat het woord 'Duits' tegenwoordig volstrekt geen synoniem voor geestelijk zuiverheid, maar een partijleus was.

(Als ik zoiets lees, vraag ik mij af, of we nu anno 2012, een tijd van opkomend nationalisme, dat woord 'deutsch' niet net zo goed kunnen vervangen door om het even welke nationaliteit, en dus ook 'Vlaams'?)

Onder het Siegestor in München (de triomfboog) gebeurt de moord op Rudi en dit is ook de plaats waar Adolf Hitler zich jaren later tot de grootste veldheer aller tijden zal laten uitroepen en tezelfdertijd het Duitse volk in een ontzettende nederlaag zal meesleuren. Dus in de roman van Thomas Mann heb je enerzijds de specifieke handeling van de personages maar tegelijkertijd wil hij de lezer meenemen naar wat dat overstijgt: hij verwijst op een bedekte manier naar de politieke geschiedenis van die tijd (dus vanaf midden jaren 1920) = de nazi-ideologie was aan een onstuitbare opmars begonnen. De latere verkiezingsoverwinning van de NSDAP kondigde zich al aan en de levenslust van de zgn. roaring twenties was ten dode opgeschreven. Hier in de roman is het de plaats van handeling, onder het Siegestor en voor de Feldherrnhalle die het geheel een zgn. politiek gewicht verleent. Het was nl. voor de Feldherrnhalle dat Hitler zich in 1923 tijdens de putsch van 9 november als dé sterke man van de NSDAP liet fêteren. Hij werd er de beslissende voortstuwende kracht van de beweging. Het resultaat kennen we allemaal.

Het is ook zo dat met de dood van Rudi Schwerdtfeger de privérelatie met de Frans-Zwitserse Marie Godeau mislukt maar allegorisch gezien betekent dit ook het einde van de diplomatieke toenadering tussen Frankrijk en Duitsland in het Zwitserse Locarno onder impuls van de buitenlandministers Gustav Stresemann en Aristide Briand.

Zo ziet u hoe de Münchense couleur locale uitloopt op een symbolische kracht met betrekking op de wereldpolitiek.

Als Adrian Leverkühn in mei 1930 zijn vrienden naar Pfeiffering uitnodigt op de voorstelling van z'n laatste belangrijke werk 'Dr. Fausti Weheklag' bekent hij in een korte redevoering zijn schuld. Die ligt volgens hem in zijn schriftelijke verbintenis met de duivel. Aan de basis daarvan ligt zijn eerezucht om volledig nieuwe kunstwerken te creëren.

Adrian Leverkühn moest de duivel dus beloven gedurende de hele termijn (24 jaar) een 'koud leven' te leiden. (hij was wel het type dat de natuurlijke neiging daartoe al van jongs af aan vertoonde en dus daarom door de duivel uitverkoren.)

Dat koude leven was de absolute voorwaarde van het pact. Die werd tweemaal (als we de homo-erotische relatie met Schwerdtfeger niet meetellen) door Adrian gebroken. Daarvoor moet hij, hier en nu al, boeten door een nauwelijks te verdragen scheidingspijn.

In het geval van de eenzijdige, niet beantwoorde gevoelsopwelling voor Marie is hij zo getroffen in z'n foute keuze voor de bemiddelaar dat hij, sindsdien een psychisch en fysiek gebroken man is:

*Hij was bleek en maakte de indruk van een mens die een zware slag heeft geïncasseerd, - maakte die vooral hierdoor, dat een neiging, die ik weliswaar al sedert enige tijd bij hem had waargenomen, namelijk om onder het lopen zijn hoofd en bovenlichaam iets naar opzij te laten overhellen, opvallender uitkwam. (...) Hij had vriend en geliefde tegelijk verloren, door zijn eigen schuld, moest men wel zeggen - als men, als **ik** er maar volkomen zeker van zou zijn geweest dat het hier om schuld in de zin van een onbewuste dwaling, een fatale onbezonnenheid ging.*

De verteller vindt dat Adrians ongeluk niet te wijten is aan de onmiddellijke sanctie van de duivel, maar voert het terug op zijn natuurlijke geaardheid. Diep in zijn onderbewuste zou hij niet geloofd hebben in een gelukkige afloop van zijn amoureuze opwelling en hij zou zijn eigen daadkracht geblokkeerd hebben door o.a. het koppig op afstand blijven.

En toch denkt Serenus er het zijne van:

Dat hadden ik en mijn verering voor hem wel gewild, dat er aan de schijnbare fout, de zgn. domheid die hij beweerde te hebben begaan, een motief van zo teergevoelige, zo pijnlijk-goedige aard ten grondslag had gelegen! Door de gebeurtenissen zou ik oog in oog komen te staan met een waarheid, te hard, te koud, te wreed dan dat mijn goedmoedigheid ertegen opgewassen zou zijn, dan dat zij niet in de ijzige huiver ervoor zou verstarren, - een onbewezen, stomme, zich juist alleen door haar starre blik kenbaar makende waarheid, die maar liever in haar zwijgen moet volharden, daar ik niet de geschikte man ben om haar woorden te verschaffen.

In 1928 overtreedt Adrian nog een keer de voorwaarde niet te mogen liefhebben.

Hij gaat zorgen voor zijn neefje **Nepomuk Schneidewein** [die lijkt erg op Thomas Mann's kleinzoon Frido, het zoontje van Michael Mann].

Thomas Mann maakt gebruik van het kindmotief om in eerste instantie de drang tot verering van de katholieke plattelandsbevolking tot uitdrukking te brengen. Bij het aanschouwen van Nepomuk (ook Echo genoemd) reageren de mensen met lofprijzing zoals ook tegenover het kind Jezus:

Vooraf de vrouwen natuurlijk, en de dienend-volkse weer het meest ongeremd, waren schier buiten zichzelf, bogen zich handenwringend naar de kleine man voorover, hurkten bij hem neer en riepen Jezus, Maria en Jozef aan vanwege het mooie jongetje.

De pastoor van Pfeiffering, voor wie hij met samengevoegde handen - hij hield ze ter hoogte van zijn gezichtje, op enige afstand daarvan - een gebed opzei - en wel een merkwaardig oud gebed, dat begon met de woorden: 'Niets helpt tegen de vroege dood' - kon in zijn getroffenheid niet anders uitbrengen dan: 'Ach, jij godskindeken, gebenedijde!', streeelde met zijn witte priesterhand zijn haar en gaf hem meteen een bonte prent van het lam cadeau. Ook de onderwijzer voelde zich zoals hij later zei 'volkomen anders' als hij met hem praatte. Op de markt en op straat wilde om de andere voorbijganger (...) weten wat hun daar nu uit de hemel was toegefallen. De mensen zeiden als bedwelmd: 'Hé, kijk dat eens! Kijk dat eens!' of ook wel, niet veel anders dan meneer pastoor: 'Ach jij lief kindje, volzaalge!' en vrouwen toonden meestal de neiging bij Nepomuk neer te knielen.

In de Nepomuk-episode toont de auteur het fenomeen van de religieuze innigheid aan door de beschrijving van de verering van het Jezusknaapje met de gouden lokken. Het is er hem vooral om te doen niet zozeer het gedrag van de diepgelovige plattelandsbevolking te beschrijven maar eigenlijk wel om ons bewust te maken van de gevoeligheid van de Duitsers voor het mythologiseren waar eigenlijk veel eerder rationaliteit en waakzaamheid op hun plaats zouden zijn.

Dat betekent dus: als ze al vallen voor zo'n kind, geen wonder dat ze het Nazisme aanbidden - dat op zijn beurt zeer grondig misbruik maakt van de mythologie om de zaken roemvol maar vooral leugenachtig voor te stellen!

Op politiek vlak betekent dit dat de door zijn emoties geleide Duitser zich met weinig reserve heeft ingelaten met de ontstaande nationaalsocialistische vernieuwingsbeweging. Adrian en de Duitsers moeten kort daarop boeten voor hun ondoordachte emotiona-liteit. De fout van Adrian, in het fictionele romangebeuren, bestond erin dat hij zijn woord brak t.o.v. de duivel door lief te hebben en in de non-fictionele reële realiteit ligt de schuld in de gehoorzaamheid van de Duitsers aan A. Hitler. De fouten die de Duitsers op het einde van de jaren 20 van de vorige eeuw gemaakt hebben zijn blinde overgave aan en zelfs gejuich voor de verkondigde utopieën.

Een rationele analyse ontbrak volkomen net zoals het doorzién van de gewelddadigheid, het ophitsen tot oorlog en het afbreken van de verworvenheden van de Republiek van Weimar. Dat resulteerde volgens Mann in de catastrofe voor het land en het hele Duitse volk.

In de roman geeft de auteur het antwoord voor die schuldige naviteit en het opbouwen van idylles - de liefelijke Nepomuk sterft onder gruwelijke pijnen aan hersenvliesontsteking

In het verhaal roept en tiert Adrian die, laat het ons niet vergeten, wel degelijk een duivelspact gesloten heeft, tegen de duivel die hem zonder compassie wegens verdragsbreuk met de dood van een onschuldig kind bestraft. De componist is er zich absoluut van bewust dat zijn Mefistofeles in 1928 - als het pact bijna afgelopen is - bij hem zeer vlug de rekening zal komen vereffenen. Het berouw komt te laat, genade is bij zo'n zware schuld onmogelijk, maar op het einde wordt de klacht toch uitgeschreeuwd:

'Neem hem, uitvaagsel!' schreeuwde hij plotseling en trad weer naar achteren, als gekruisigd. 'Neem zijn lijf, waar je macht over hebt! Zijn lieve ziel zul je toch mooi met rust moeten laten, en dat

*is je onmacht en je belachelijkheid, waarom ik je zal bespotten
aeonen lang!*

En dan nog een laatste fragment waaruit blijkt dat Adrian Leverkühn eraan twijfelt of de geschiedenis wel in staat is tot het goede en edele, hij twijfelt aan de erachter schuilgaande hogere wil, die uiteindelijk de overwinning van het geluk over de pijn, de gevangenschap en de ondergang kon en kan bewerken:

'Ik heb dit ontdekt,' zei hij, 'het mag niet zijn.'

'Wat Adrian, mag niet zijn?'

*'Het goede en edele,' antwoordde hij mij, 'dat wat men het mense-
lijke noemt, hoewel het goed is en edel. Waar de mensen om ge-
vochten hebben, waar ze citadels voor hebben bestormd en wat de
vervulden jubelend hebben verkondigd, dat mag niet zijn. Het
wordt teruggenomen. Ik wil het terugnemen.'*

'Mijn beste, ik begrijp je niet helemaal. Wat wil je terugnemen?'

*"De Negende symfonie", antwoordde hij. En daarna kwam er niets
meer, hoe lang ik ook wachtte.*

Hier wordt duidelijk dat voor Thomas Mann het verval van de Weimarer democratie met het verdwijnen van het humanisme verbonden is – een geestelijke cultuurstroming die zich in Duitsland ontwikkelde tussen de renaissance en het einde van de keizertijd. (Van dat humanisme was de 9de van Beethoven een van de grote kenmerken, samen trouwens met Goethes Faust en nog vele andere cultuuruitingen). En dit humanisme wordt in de jaren dertig afgelost, verdrongen, van tafel geveegd door een regime dat uiterste barbaarsheid voorstaat. Dit standpunt komt bij Thomas Mann zeer duidelijk naar voren in zijn voordrachten, gebundeld in 'Von deutscher Republik' en 'Deutschland und die Deutschen'. (zeer het lezen waard)

Friedrich Nietzsche: Biografische parallellen met Adrian Leverkühn:

- Friedrich Nietzsche werd geboren in de buurt van Naumburg, waar hij later een groot gedeelte van zijn jeugd doorbracht, een stadje dat veel gelijkenis vertoont met Kaisersaschern, de fictieve stad waar Adrian naar het gymnasium gaat. Anderen zijn de mening toegedaan dat Kaisersaschern eerder gelijkenissen vertoont met Lübeck, de geboortestad van Thomas Mann.

- Nietzsche was ook muzikaal zeer begaafd – hij componeerde al op jonge leeftijd; later komt hij in contact met Richard Wagner, die op zijn beurt grote bewondering had voor Nietzsches jeugdwerk *Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik* (1872). De hoofdstelling daarin is dat de dramatiek en bij uitbreiding de hele literatuur zou ontstaan zijn uit het gezang en de wilde opzweepende liturgie van de Dionysuscultus, Dionysus, zoals u weet, de god van de lust en de levensvreugde.
- Hij is ook een zeer begaafd leerling: vooral klassieke talen spreken hem aan, en dat komt dan overeen met de verteller Serenus Zeitblom.
- Net zoals Nietzsche heeft Adrian altijd een vriend aan z'n zijde. Bij Nietzsche was dat Erwin Rohde en Franz Overbeck, bij Adrian Rüdiger Schildknapp en Rudolf Schwerdtfeger.
- Leverkühn lijdt voortdurend aan migraineaanvallen, Nietzsche heeft voortdurend last van 'Kopfschmerzen'.
- Een andere belangrijke parallel die daarmee verband houdt: de scène in het bordeel in Leipzig: Thomas Mann heeft die scène bijna letterlijk overgenomen uit 'Erinnerungen an Nietzsche' van Paul Deussen: Nietzsche werd door een dienstbode bij vergissing naar een bordeel gebracht waar de bedeesde student klassieke talen syfilis zou opgelopen hebben. Zowel bij Nietzsche als bij Leverkühn duurde het dan precies 24 jaar tot het laatste stadium van de ziekte uitbrak, dat was de syfilitische hersenverweking, die aanleiding gaf tot geestige Umnachtung of verstandsverbijstering. Dat gebeurde bij beiden 10 jaar voor hun dood.
- Thomas Mann heeft ook Adrians vergeefse werven om de hand van Marie Godeau door middel van tussenpersoon Rudi Schwerdtfeger uit de biografie van Nietzsche overgenomen. Nietzsche had in 1882 de zeer begeerde Duits-Russische psychoanalytica en schrijfster Lou Andreas-Salomé leren kennen (op wie tussen haakjes ook Rilke op een bepaald ogenblik tot over zijn oren verliefd was; ik wil hier ook ten eerste een uitgave van de Arbeiderspers aanbevelen; in de reeks privédomen is van Lou Salomé 'Terugblik op mijn leven' verschenen, een absolute aanrader voor wie een blik wil werpen op het culturele en literaire klimaat in Europa uit de late 19de en de vroege 20ste eeuw; zij heeft ook een studie gepubliceerd over het leven en het werk van de beroemde filosoof). Hij had zijn vriend als 'ronselenaar' naar haar toe gestuurd. Het gevolg was ech-

ter voor Friedrich Nietzsche een uiterst kwetsende afwijzing, net zoals dat het geval was voor Adrian in de zaak Marie Godeau. Beide dames bewonderden hun veel oudere zonderlinge kunstenaar en denker, die hun menselijk niet onsympathiek was, maar die ze zich als liefdespartner niet konden voorstellen.

- Beide kunstenaars keren terug naar hun plaats van herkomst nadat ze door de ziekte totaal geestelijk afgetakeld zijn. Ze worden allebei verzorgd door hun oude, alles begrijpende moeder.
- Vijf jaar na de instorting van zijn vriend gaat Zeitblom bij de nu 50-jarige Adrian op bezoek. Hij schrikt van de aanblik van Adrian en verwijst naar Nietzsches late werk met als titel 'Ecce Homo' en tegelijk beschrijft de auteur Adrians gezicht als dat van de oude Nietzsche:

Hij leek mij kleiner geworden, wat misschien kwam door de scheve gebukte houding waaruit hij een versmald gezicht, een Ecce Homo-gelaat, de landelijk gezonde huidskleur ten spijt, met smartelijk geopende mond en doffe ogen naar mij ophief.

- Vijf jaar later, in 1940, sterft Adrian op Nietzsches sterfdag, de 25ste augustus. Hij is net als de filosoof 55 jaar geworden.
- Thomas Mann zal de vergelijking met Nietzsche ook wel gebruikt hebben om z'n hoofdfiguur Leverkühn van de toonkunst los te weken en hem het domein van de filosofie binnen te trekken. Voor Thomas Mann was Friedrich Nietzsche dé figuur - naast Arthur Schopenhauer - om het tragische einde van het Duitse nationale karakter te verpersoonlijken en ook de figuur par excellence om de symboliek van het kunstenaarschap en de scherpte van taal en geest in zich te verenigen. Nietzsche en Leverkühn gaan ten onder maar hun werk blijft bestaan. En dat is ook zo voor de Duitse machtsstaat waarvan de culturele prestaties van de voorbije eeuwen blijven. En zo wordt de figuur van Friedrich Nietzsche een spiegel waarin vergankelijkheid en eeuwigheid, geluk en tragiek van een hele maatschappij weerspiegelen.

Is Doktor Faustus ook een biografie van Duitsland?

Adrian Leverkühn en Duitsland komen allebei in een onvruchtbare, door levensverstarring bedreigde situatie terecht, Duitsland in politiek, Leverkühn in artistiek opzicht.

Beiden sluiten een pact met de duivel, om weer uit levende krachtbronnen te kunnen putten, Duitsland om vanuit een maatschappij in verval de weg terug te vinden naar de gloedvolle gemeenschap, Leverkühn om een scheppingsroes en een dionysische ontremming te ervaren en zich een weg terug te banen naar het elementaire gevoel, naar een primitiviteit of oorspronkelijkheid, ook wel tweede naïviteit genoemd.

Ik moet u hier twee belangrijke begrippen uit het werk van Nietzsche verklaren:

Dionysisch en Apollinisch:

uit Friedrich Nietzsche, Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik (1872).

Nietzsche gaat uit van twee polen in de kunst:

het apollinische = streeft naar orde, schoonheid, regelmatigheid (= classicisme) (= *de poeta faber*, de dichter bij wie de techniek op de voorgrond treedt. De dichter-vakman.)

het dionysische = probeert alle orde en regelmaat teniet te doen in een liturgie van de roes en oorspronkelijke chaos (= expressionisme) (= *de poeta vates*, bij wie vooral de inspiratie, de roes op de voorgrond treedt. De dichter-ziener.)

Duitsland en Leverkühn zoeken allebei het dionysische, de inspiratie, de roes.

Beide worden op het eind dor de duivel gehaald. Ze hebben de humane rede verraden en zich overgeleverd aan de machten van het irrationele. In beide gevallen is er sprake van een catastrofale terugval in archaische primitiviteit.

Die parallelliteit wordt echter NIET volgehouden. Leverkühn moest dus eigenlijk, net zoals Nietzsche tijdens het schrijven van zijn Zarathustra, een dionysische scheppingsroes ervaren. Die wordt hem door de duivel in Palestrina beloofd.

MAAR het loopt anders. Leverkühn blijft een volgeling van Apollo in plaats van een volgeling van Dionysus te worden. Hij zal zich niet in het onbewuste onderdompelen, maar het constructieve raffinement tot het uiterste opvoeren. In plaats van in het elementaire, primitieve te verzinken, zal hij zich terugtrekken in de reflectie, in het apollinische.

DUS hieruit kunnen we besluiten dat het oorspronkelijke concept, dat berustte op een parallelliteit tussen het lot van Duitsland en dat van de artistieke geest, niet wordt uitgevoerd.

De belangrijkste oorzaak, waarom Thomas Mann zich van zijn oorspronkelijk concept liet afbrengen was de ontmoeting met Adorno en diens filosofie van de muziek.

Het is door Adorno dat Leverkühn ondanks het pact met de duivel verre blijft van het dionysische. Hij blijft een door en door rationale, apollinische kunstenaar die nooit toegeeft aan de primitiviteit.

Houdt men toch vast aan het parallellisme dan dreigt het verband tussen het lot van Duitsland (dat absoluut dionysisch was) en dat van de kunstenaar volledig te ontsporen.

Thomas Mann zag in dat er een heleboel niet meer klopte. In plaats van Adrian Leverkühn die niet in een dionysische roes terecht kwam moest Serenus Zeitblom, de verteller, in toenemende mate het Duitse lot representeren.

MAAR ook bij hem, de verstandige, wat bangige humanist, was een doorbraak van het dionysische en primitieve absoluut onmogelijk. Hij was er veel te braaf voor en daardoor had de roman helemaal geen representant meer voor dat Duitsland dat door duivelslist het kwade Duitsland was geworden.

We moeten dus constateren dat Thomas Mann zijn interpretatie van de Duitse catastrofe, die inhield dat **een exces van de romantische geest tot politieke misdadigheid leidde**, wel staande kon houden, maar dat hij er geen artistieke vorm aan kon geven.

Dit had alleen gekund, ik herhaal het nog eens, als Leverkühn zich naar analogie van de late Nietzsche in de dionysische roes had gestort. Adrian Leverkühn is die figuur niet geworden.

En daardoor moeten we Adrian Leverkühns einde zien als de crisis van een artistiek scheppingsproces dat aan intellectualisme lijdt en een uitweg zoekt naar een tweede naïviteit. Maar dat is dan niet langer specifiek Duits maar een algemeen fenomeen van het moderne kunstbesef.

Bronnen:

Thomas Mann, Doktor Faustus: Das Leben des deutschen Tonsetzers Adrian Leverkühn erzählt von einem Freunde, 672 Seiten, Fischer Taschenbuch Verlag, 2008

Thomas Mann, Doctor Faustus, vertaald door Thomas Graftdijk, 580 pagina's, De Arbeiderspers

Rüdiger Safranski, Romantik. Eine deutsche Affäre, 415 Seiten, Fischer Taschenbuch Verlag, 2010

Beleefd

door Bart Madou

Uitstap Louvre-Lens

Zaterdag 15 juni 2013

Met een twintigtal deelnemers vertrokken wij richting Lens. Eenmaal gearriveerd in het museum Louvre-Lens bezochten een paar enkelingen de grote Rubenstentoonstelling, de meesten togen evenwel onmiddellijk naar de Grande Galerie, veruit de grootste ruimte (3000 m² en 120 meter lang) die officieel de 'permanente' collectie van het museum bevat. Zo permanent zal ze evenwel niet zijn. De meer dan 200 werken die je chronologisch doorheen de geschiedenis brengen van de prehistorie tot de 20ste eeuw, zullen op regelmatige basis gewijzigd worden (tussen 1 en 5 jaar). Leuk is dat je minstens om de paar jaar een totaal nieuw museum te

Foto: Carine Vankeirsbilck

zien krijgt. Doordat je doorheen de tijdslijn van de geschiedenis wandelt, noemt men dit ook wel de 'Galerie du Temps'.

Na deze overrompeling reden we zuidwaarts naar Ablain Saint-Nazaire, waar zich op de hoogvlakte de grootste militaire begraafplaats van Frankrijk bevindt.

Esthetische smaak was niet meteen het handelsmerk van de ontwerpers van de basiliek en de ossuariumlantaarn. In de buurt bevindt zich L'Estaminet de Lorette, een bruin café waar de huiswijn dan weer voortreffelijk mag genoemd worden. Na een kort oponthoud bij de ruïne van de kerk van Ablain Saint-Nazaire, ging het in één ruk door naar Halewijn, nu Halluin, waar een smakelijke maaltijd op ons wachtte. De sfeer aan tafel was uitgelaten en dus ging iedereen nadien tevreden huiswaarts.

Charles De Coster, De Franstalige stamvader van de Vlaamse beweging door prof. Vic Nachtergaele

Zondag 2 juni 2013

In het eerste luik van het drieluik over Franstalige Vlaamse schrijvers maakten we kennis met de auteur van Tijl Uylenspiegel. De voormalige rector van de KULAK, professor Vic Nachtergaele,

bracht een boeiend relaas over de persoon van Charles De Coster maar vooral over de perceptie van zijn magnum opus, Tijl Uylenspiegel. Uiteraard had de spreker het over de bronnen waarbij vooral 'Het aerdig leven van Thyl Uylenspiegel', een boekje dat omstreeks 1830 in Gent verschenen is, als basis diende.

Charles De Coster deed wel enkele ingrepen: hij maakte van Tijl een Vlaming, hij verjongt hem door het verhaal in 1527 te plaatsen, we ontmoeten Nele en Lamme Goedzak, enzovoort. En waarom schrijft Charles De Coster in een archaïserend Frans? Wel, hij zegt het zelf: «Le vieux langage français est le seul qui traduise bien le flamand». Interessant om te zien is ook hoe Tijl in de loop der tijden zowat voor de kar van iedereen werd gespannen: Flaminganten én francofielen, katholieken én antiklerikalen, communisten én nazi's. Kortom, de titel van [het](#) boek van Marnix Beyen is erg toepasselijk: 'Tijl Uylenspiegel, held voor alle werk'.

Europa, ideeënrijk der lage landen,

door Henk Vandaele

Zondag 12 mei 2013

In deze lezing ging filosoof Henk Vandaele op zoek naar een filosofisch begrip van Europa. In een eerste deel liet hij zich inspireren door de historisch politieke studie van de Britse historicus Jonathan Israel, een autoriteit op het vlak van de geschiedenis van de verlichting. Israel stelt dat het politieke idee van een verenigd Europa een product is van de 'Nederlandse radicale verlichting'. Vertrekkend vanuit de filosofie van Descartes werd duidelijk gemaakt hoe de verlichting twee stromingen kent: een gematigde

en een radicale. In de spankracht van dit stuk kwamen niet zozeer de gematigden zoals onder andere Montaigne of Voltaire aan bod. Deze keer ging alle aandacht naar een rij onbekende Nederlandse radicale denkers zoals Johannes Koerbagh, Lodewijk Meyer, Balthazar Bekker, Frederik van Leenhof, Anthonie van Dale en Francis Van den Enden. Met Spinoza als centrale spil pleitten deze Neder-

landse denkers al in de 17de eeuw voor radicaal democratische ideeën zoals etnische en seksuele gelijkheid, vrijheid van spreken, radicale zelfbeschikking, banning van elke vorm van bijgeloof, uitschakeling van religieus gezag, of kortom het idee dat mensen radicaal gelijk zijn. Het opmerkelijke is hoe we vanuit die radicale verlichting een historisch spoor kunnen trekken naar de Amerikaanse en de Russische Revolutie, waarbij echter de ene revolutie uitliep op een neoliberale ideologie en de andere op een marxistische. Uiteraard rees de vraag naar de plaats van Europa tussen beide revoluties.

In een tweede deel poogde Henk Vandaele de geschiedschrijving van Jonathan Israel filosofisch te evalueren. Deze filosofische analyse had tot doel om een kritisch filosofische grondstroom binnen de hedendaagse discussie met betrekking tot de Europese Unie in reliëf te brengen. In welk opzicht is de Europese Unie de drager van de politieke idealen van de Nederlandse radicale verlichting? Henk Vandaele wilde net aantonen hoe Europa, na Berlijn 1945, de radicale gelijkheid vanuit een kritische metafysica wil waarmaken. Europa is niet alleen het continent van de euro en de steeds maar toenemende neoliberale ideologie. Op een bepaalde wijze is het ook het continent van de filosofie. De hedendaagse Europese discussie is niet deze tussen het neoliberalisme en het marxisme, de gronddiscussie wordt gevoerd tussen de dogmatiek of filosofie. Geen oppervlakkig praatje dus, maar stevige kost die Henk Vandaele ons voorschotelde. Door zijn sterk pedagogische aanpak – met voorbeelden en na elk onderdeel even recapituleren – kon hij evenwel alle aanwezigen boeien.

pARTcours 2013

4 t.e.m. 12 mei 2013

Voor het eerst omvatte de kunstroute pARTcours twee weekends. Blikvanger was ongetwijfeld de tentoonstelling in het GLAZ. Rika Van Dycke en Brigitte Vrielinck brachten er ettelijke uurtjes door om, ondanks de grote heterogeniteit aan kunstwerken (elke kunstenaar mocht één werk voor de tentoonstelling afleveren), elk werk zo op te stellen dat het geheel een zeer verzorgde ja zelfs professionele indruk naliet. Het grote aanbod maakte het ook noodzakelijk om de kunstwerken te verdelen over verschillende locaties, verspreid over het grondgebied van Loppem. Wie het hele

pARTcours in eenmaal wilde afleggen moest een aardig stukje fietsen. Velen verkozen hun bezoek over twee dagen te spreiden.

Foto: Herman De Leye

In de kapel en de aanpalende gangen van Ter Loo stelden de kunstenaars van Het Beleefde Genot tentoon. Dit jaar mochten we drie nieuwe kunstenaars verwelkomen, zonder twijfel een mooie aanwinst: Aimée Mary stelde keramiek ten toon, Georgette Crombez pakte uit met sterke foto's en meer dan een bezoeker stond in bewondering voor de verfijnde doeken van Wilfried Vandecasteele.

Verder waren er ook olieverfschilderijen van Carine Vankeirsbilck, Dolf Naessens en Herman De Leye, aquarellen van Vera Cuvelier, werk van Bart Madou en zeefdrukken van Rika Van Dycke te bewonderen.

Derde Thomas Mann-lezing: Paul Verhaeghe

Zondag 21 april 2013

De derde Thomaslezing kende dit jaar een hoge opkomst, en terecht: professor en psychoanalyticus Paul Verhaeghe hield een lezing over Responsabilisering of disciplineren, met als ondertitel: Machteloze maakbaarheid. Paul Verhaeghe werd ingeleid door psychiater dr. Marc Calmeyn, die de spreker met een knipoogje naar zijn uitgeverij een bezige bij noemde. In zijn lezing had Paul Verhaeghe het in zijn gekende pittige stijl over hoe taal ons denken en dus ons zijn bepaalt. Uiteraard kwam ook het begrip identiteit aan bod, die hij kernachtig omschreef als een steeds verschui-

vende constructie, bepaald door de omgeving. Aandacht ging ook uit naar enkele basisbegrippen uit zijn boek 'Identiteit', met name identificatie en separatie.

In het tweede deel ging hij uitgebreid in op het feit dat er al ruim dertig jaar een economische ideologie heerst die zo ongeveer alles bepaalt, met name het neoliberalisme en de bijbehorende totale vermarkting. Hij wees erop hoe politiek, onderwijs, media en reclame in se doorgeefluiken waren van het neoliberalisme. Tenslotte overtuigde hij de toehoorders ervan dat meer vrije markt ons naar meer regelgeving en naar minder democratie leidde.

Zoals gebruikelijk werd de lezing na het beantwoorden van enkele vragen uit de zaal, besloten met een geanimeerde receptie.

Zie de bijlage voor de volledige tekst van de lezing.

Bezoek aan Liefde & devotie, het Gruuthusehandschrift

Zaterdag 13 april 2013

Op de statige binnenkoer van het paleis van de heren van Gruuthuse verzamelden die ochtend een twintigtal geïnteresseerden om met een gids Liefde & Devotie te bezoeken, een tentoonstelling over het Gruuthusehandschrift uit het begin van de XVde eeuw.

Het Gruuthusehandschrift dankt zijn naam aan Lodewijk van Gruuthuse (1427-1492). Het vermeldt immers het wapen van Lodewijk van Gruuthuse en maakte vermoedelijk deel uit van zijn beroemde bibliotheek. Dit voorjaar was dit uiterst kostbare werk te zien in Brugge. De tekst maakt deel uit van een omvangrijk perkamenten manuscript dat gedichten, gebeden en liederen bundelt. Het werd rond 1400 in Brugge geschreven.

In de fraai opgebouwde tentoonstelling brachten allerlei kunstvoorwerpen de teksten en thema's uit het handschrift (liefde, devotie, 'consten', muziek, ...) weer tot leven. Ze schetsten het culturele, sociale en religieuze klimaat in Brugge, dat in de vroege 15de eeuw een internationale handelsstad was.

Het integrale handschrift kan ook geraadpleegd worden op de website van de Koninklijke Bibliotheek Nederland:

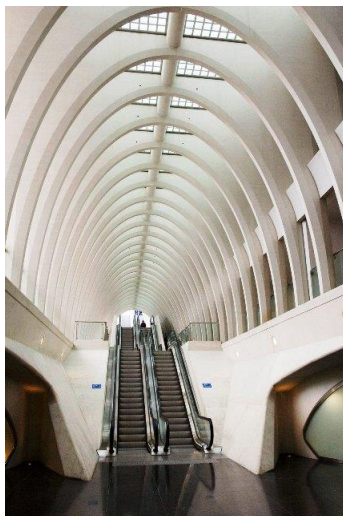
<http://www.kb.nl/bladerboeken/gruuthusehandschrift>

Te Beleven

door Bart Madou

Stadsbezoek Luik

Zaterdag 17 augustus 2013

Het station van Luik-Guillemins is een echte kathedraal van glas en staal die de Spaanse architect Santiago Calatrava heeft ontworpen voor Luik. Het werd in september 2009 ingehuldigd. Dit monumentale, organische, luchtige, transparante station hertekent het stadsbeeld en werpt zich op als symbool voor de stadsvernieuwing.

Via een wandeling met gids in de aanpalende wijk stappen we naar een restaurant in het centrum van de stad, waar we een middagmaal kunnen nuttigen.

In de namiddag komt een gegidste rondleiding van het historische centrum aan bod. Victor Hugo, Alexandre Dumas, Gérard de Nerval en vele andere grote negentiende-eeuwse schrijvers verbleven tijdens hun reizen in Luik. Gelukkig voor ons hebben ze hun indrukken van de stad gedocumenteerd. Via hun verhalen en anekdotes, duiken wij in het Luik van de negentiende eeuw, het Luik van de Industriële Revolutie, maar waar ook een intellectuele en artistieke gisting bezig was. Een fascinerende wandeling brengt ons van het historische hart naar het gebied rond de kathedraal via de passage Lemonnier, de oudste overdekte winkelpassage in België. Het bezoek laat ons de stad Luik vanuit een andere hoek zien.

Vooraleer de trein weer op te stappen krijgt u nog ruimschoots de tijd voor persoonlijke ontdekkingen al gaan allicht de meesten een terrasje opzoeken om een gekoelde Curtius te proeven, een vurig Luiks blondje met een subtiele, bittere, florale nasmaak.

André Baillon, de gigolo van Irma Ideaal door Frans Denissen

Zondag 15 september 2013

In het rijtje van Franstalige Vlamingen die we dit jaar tegen het licht houden is André Baillon ongetwijfeld de meest illustere onbekende. Ten onrechte, want het oeuvre van Baillon is vandaag nog best leesbaar én genietbaar.

Frans Denissen, vertaler van Baillons werk en biograaf van deze wat labiele, maar beslist getalenteerde schrijver, is de geknipte persoon om u kennis te laten maken met het bewogen leven van André Baillon en met zijn werk.

Een selectieve zelfbiografie van Z tot A

door Bart Madou

Elke trimester een stukje eigen biografie. In elke aflevering staat er één (ding)woord centraal, een woord dat mij ooit dierbaar was. Maar ook telkens de naam van drie kunstenaars: een auteur, een componist en een beeldend kunstenaar. Verder bespreek ik nog een locatie die mij in het verleden dierbaar was. Allemaal volgens de letters van het alfabet, maar dan van Z tot A, dit maal de V.

V

Valavond

Valavond of vulkaan? Lang getwijfeld, pas op: ik heb iets intiems met vulkanen. Ooit bij nacht in de muil van een bulderende Nyiragongo gekeken: subliem en adembenemend, maar dat geldt ook voor valavond.

Valavond dat is de pose tussen dag en avond, vrij onbepaald en ook moeilijk aanwijsbaar, zo van daar begint het en dan is het gedaan. Een beetje zoals voorlente, niet altijd even duidelijk, maar je voelt het wel, of beter gevoelige zielen zijn er zich van bewust. Zo ook valavond, dat vooral een gevoel van voorbij en afgelopen

in zich draagt, niet de verwachting van wat komen moet: de rust en kalmte van de avond, de nacht erna, de nanacht. Valavond is de tegenpool – niet de tegengestelde – van de dageraad, het gebied tussen (na)nacht en morgen, het domein bij uitstek van het vogelvolkje, je moet s' zomers maar eens dauwtrappelen om twintig na vijf in de ochtend. Ook op schilderijen is dat merkbaar. Caspar David Friedrich heeft er zo eentje geborsteld. Een ranke vrouw in een onopvallend lang kleed, op de rug gezien. Ze kijkt naar de lucht die boven een uitgerekte horizon schemert, in de verte, vlak voor haar het silhouet van een verre heuvel. Valavond of dageraad? Beide zijn mogelijk, ik hou het bij valavond, Friedrich bij 'Frau in der Morgensonne'. Maar het heeft wel iets, dat schilderij, want zo voelt het aan bij valavond: stilte – heilige stilte wil ik hier in alle stilte fluisteren – niets roert er, deze dag is voorbij, en het was goed zo, herademen, een dagje ouder, ook dat is goed als je een valavondgevoel kan hebben, weer een dag van je leven afgekald en dus een dag dichterbij de dood, je eigen dood. Ook dat is goed, tenminste als je de valavond helemaal in je binnenste opneemt. Dat je daarvoor in de natuur moet zijn is al duidelijk, een binnenkamerse valavond is een contradictio in terminis, tenzij, ja tenzij je voor een geopend raam kunt postvatten en je blikken kunt laten wegvluchten naar een ver verwijderd bos, de zee, de spiegel van een meer. Valavond: het proza van de voorbijgane dag heeft plaats gemaakt voor de poëzie van de naderende avond, om Ton Lemaire, de landschapsfilosoof bij uitstek, even te parafraseren. Bij valavond leg je soms letterlijk je door het stof van de voorbijgane dag doordrenkte kleren af. Zou dat geen mooi ritueel zijn? Met de dag ook je kledij afleggen, je verfrissen en je opdissen in een zacht, misschien zijden gewaad, het mooiste uit je garderobe. Zoals Machiavelli placht te doen: de dag afsluiten, nee de avond beginnen met een ware rui, vooreerst het Florentijnse stof van zich afschudden, dan zich in een warm bad laten zinken, en ik kan u verzekeren een bad aan één of ander hof in de Renaissance is in niets vergelijkbaar aan de steriele badkamers met thermostatische kranen in de woonhuizen van vandaag. In de Renaissance, dan baadde je niet, dan werd je gebaad, het liefst door twee of drie van die inblanke deernen met hun nog inblankere boezems, zo uit de schelp van Botticelli gestapt. Maar ik sla aan het dromen (daarom hou ik zo van de Renaissance, je kunt je laten gaan in verfijnde en tegelijk wulpse dromen). Wat ik wou zeggen is dat Machiavelli na het juist vernoemde badritueel zijn kostbaarste kleed aantrok (of liet aantrekken), zich naar zijn studeervertrek begaf en daar de klassieken ter hand nam om een hele avond met hen door te brengen. Is er ooit een vreselijker uitvinding geweest dan de

televisie? De gedachte alleen al, het verlangen om de klassieken te ontmoeten, dat behoort bij valavond, de tijd par excellence van de zaligste verwachting.

En waar zou u momenteel het liefst willen zijn? vroegen ze onlangs in een interview aan een of andere BV, van wie ik nog nooit gehoord had en niet eens wist of het een Vlaming, laat staan een B was. En wat antwoordde die 'succesrijke' (sic) actrice uit een misdaadserie op VTM (of was het Vier)? 'Op een warm strand bij valavond, met lieve mensen en een leuk feestje op komst'. Ooit een vreselijker profanatie van de valavond ontmoet? Op slag had ik geen zin meer om mijn V daaraan op te offeren, bij mijzelf herbeleefde ik al mijn tochten naar de vulkanen en hoe kan ik daar reëel van doen.

Toch ben ik gezwicht voor dit existentieel (ik bedoel dus echt existentieel) gevoel, dat mij weliswaar slechts sporadisch overvalt (juist daarom allicht): je onderdompelen in de snel voorbijgaande traagheid van de valavond. Ik moet dringend, nee hoogdringend opnieuw naar de natuur, bij voorkeur bij valavond.

Kwamen ook in aanmerking: Vulkaan, Verlichting

Vuillemin

Er zijn boeken die je verslindt waarin je bijna elke regel zou willen onderstrepen (en in mijn geval dat ook doet) en er zijn boeken die je eveneens verslindt waarin geen of hoogstens twee, drie zinnen onderstreept zijn. Van de laatste soort is *The Gold Bug Variations* (nogal bizar vertaald als: De dubbele helix van het verlangen) een goed voorbeeld, van het eerste is *Le miroir de Venise* (simpel en goed vertaald als Venetië, een spiegel) van Jules Vuillemin een uitstekend voorbeeld.

In mijn exemplaar van 'Venetië, een spiegel' staat elke bladzijde zowat vol met paars, blauw, zwart en in potlood onderstreepte zinnen. Ik heb dat boekje inderdaad wel vijf keer gelezen en er vaak in zitten balderen.

Een toevallige vondst, zeg dat wel. Misschien heb ik mij eigenlijk wel laten verleiden door de kaft: een wazig waterverfje met enkele blauw-wit gestreepte meerpalen, nog waziger weerspiegeld in het water van een canale, het vage silhouet van de Salute op de achtergrond. Nu met Venetië heb ik wel wat: Wagner is er gestorven, Stravinsky ligt er begraven, Thomas Mann schreef er één van de mooiste novellen over en Visconti verwerkte de novelle tot één van de meest melancholische films. De dood in Venetië. Met dank aan Gustav Mahler allicht.

Vuillemin was eigenlijk een filosoof, dat merk je ook wel als je zijn Venetië leest. *'Welke herfst is hier ingetreden?'* is zijn eerste verzuchting als hij na een lange afwezigheid, ouder en wijzer geworden, de lagunestad weer betreedt. Voorwaar een zeer filosofische uitspraak! Hetzelfde kan gezegd over *'Zoals zo dikwijls gebeurt, vormt datgene wat ik zie een obstakel voor wat ik me wil herinneren.'* Of: *'De lichte onverschilligheid die zich tussen mij en de dingen schuift, is het levenservaring of is het verzadiging?'* Let wel we zijn nog geen bladzijde ver!

'Je herkent de dingen maar je zou je willen herinneren hoe het de vorige keer met je ziel was' Tweede bladzijde. En in een geschrift waar ik vandaag jaloers van zou zijn, schreef ik in de marge: wat een zin !! bij de volgende zin: *'De lucht glinsterde en in haar gouden stof verraadde zich de aanwezigheid van de zee.'* Ja, wat een heerlijke zin! Vaak moest ik voor wat de zinsbouw betrof, aan *'Alexis of de verhandeling van een vergeefse strijd'* van Yourcenar denken, een werkje dat ik eerder, onder de Y, als een juweeltje bestempelde. Venetië, een spiegel is dat evenzeer. Volgende zin is zo Yourcenarig als maar mogelijk: *'Zodra men aan de ziel raakt en aan het echte innerlijk, schijnt ieder criterium voor wat waar is, te verdwijnen en het is beslist eenvoudiger om oprechtheid te prediken dan om haar te beoefenen. Ik ben er dus nog steeds niet zeker van of het verwerven van zelfkennis neerkomt op een afdaling ter helle – zoals wel wordt beweerd – of eerder bestaat uit het blootleggen van een onschuld die nog niet is bedorven door ijdelheid en eigenliefde.'* Zou zo uit Alexis kunnen geplukt zijn. Merk: we zijn nog altijd niet verder dan bladzijde 4 en zo gaat het maar door, naast elk van die onderstreepte zinnen zou ik *'Ik ook!'* in de marge kunnen schrijven. De laatste zin die ik onderstreept heb komt niet van Vuillemin zelf, maar is een citaat uit Vie de Henri Brulard van Stendhal, een *'ik ook'* zin van Vuillemin dus, waaraan ik mijn eigen *'ik ook'* met overtuiging aan toevoeg: *'Toen ik 's avonds thuiskwam [...] zei ik tegen mezelf: ik zou mijn eigen leven moeten opschrijven: misschien dat als het dan over twee, drie jaar klaar is, ik eindelijk zal weten of ik vrolijk of somber ben geweest'*. Ik ook dus.

Kwamen ook in aanmerking: Vercors, Vondel

Vieuxtemps

Die goede, oude tijd nietwaar! Henri Vieuxtemps. Henri voor de vrienden. Ik heb Henri leren kennen samen met Arthur, jawel de

grote Arthur Grumiaux, voorlopig laatste van de grote Belgische violisten. Het 5de vioolconcerto van Vieuxtemps in la klein. Qua orkestratie misschien geen hoogvlieger, al moet je voorzichtig zijn met dat soort beweringen, het zijn inderdaad niet allemaal Beethovens of Ravels, maar wat de solopartij betreft... met een viool die zo verrukkelijk zingt in het adagio wordt luisteren puur genieten. Ook de cadenza in het eerste deel mag er best wezen, al weet ik niet of die nu van Vieuxtemps zelf komt (ik vermoed het) of een nummertje van Grumiaux is. Hoe dan ook, ik heb dit 5de concerto in mijn adolescentenjaren leren kennen samen met vijf andere kleppers: het Re groot concerto van Beethoven, zijn opus 61 (de moeder van alle concerto's), de obligate klassiekers van Tchaikowsky en Mendelsohn, het sublieme romantische meesterwerk van Johannes Brahms en de Symphonie Espagnole van Lalo. Ze

stonden op vinyl gegraveerd, het was de eerste box van dit formaat die ik ooit voor mezelf gekocht had (of van mijn ouders gekregen), en door die zwarte schijven grijs te draaien is Vieuxtemps nr. 5 op die manier spontaan tot mijn eigen luisterrepertoire gaan behoren.

Félix Vallotton, La Paresse.

Kwamen ook in aanmerking: Vivaldi, Vaughan-Williams, Villa-Lobos

Félix Vallotton, Barbelés.

Vallotton

Je hoeft geen Oblomov te zijn of zijn wedervaren gelezen te hebben om een lof der luiheid af te steken bij het zien van deze houtsnede van Félix Vallotton. De gelukkige Vallotton, ook hij is een brok jeugdsentiment, al kan ik mij niet goed herinneren wanneer hij in

mijn leven is opgedoken. Ik heb hem ooit van de rekken in De Slegte geplukt en bij het doorbladeren van het boek ontmoette ik een op het eerste gezicht vrij traditionele schilder die pretentieloze naakten in de verf zette, die ook zachte, ietwat Gauguinachtige landschappen kon neerzetten, maar die mij vooral trof door zijn sterke houtsneden, strak zwart tegen wit en toch door de gedetailleerde afwisseling in zekere zin genuanceerd door al die schakeringen. Momentopnamen, zinnebeelden van een spontane 'calme, luxe et volupté'. Ah, die zorgeloze luiheid, la dolce farniente, je zou de kat willen zijn en je ronkend nestelen in deze tijdloze leegte. De warmte van een soepel vrouwenlichaam tegen je rug, de koelte van de kamer op je buik. Zwart en wit, luiheid die kleine, zoete ondeugd. Maar Valloton is in 1917 ook in Verdun, geweest, heeft daar gezien wat het menselijk oog nauwelijks kan verdragen, en zeker niet het oog van een visuele kunstenaar. Er zijn enkele houtsneden uit die periode, geen monsterlijke afbeeldingen, maar dode soldaten op het wit van het slagveld met sierlijke arbesken van prikkeldraad tussen de gesneuvelden. Een andere stilte dan die van de luiheid, hetzelfde zwart, hetzelfde wit, maar een totaal ander zwart-wit.

Kwamen ook in aanmerking: Veronese, Vasarely

Vergt

Vergt is een pieterig dorpje in de Dordogne, de meest nabijgelegen stad is Périgueux, ten Noorden. Dichtbij in het Zuiden vinden we nog Sarlat en Bergerac. In Vergt brachten wij één van onze eerste gezinsvakanties door. Het moet in de zomer van 1979 geweest zijn. Veertien dagen in een klein, in het centrum van het dorp gelegen hotelletje. Elke dag leek toen wel onvergetelijk, en in tegenstelling met latere vakanties herinner ik mij nog heel veel van die hete dagen en nauwelijks afgekoelde nachten, alles was ook zo nieuw, echte ontdekkingen waren dat nog en ze gaven geen aanleiding tot verzadiging. Hoe wij bij een wijnboer enkele huizen verder terecht gekomen zijn, een al wat oudere weduwnaar, weet ik niet meer. De ontvangst onder zijn veranda, zijn afgesloten tafel, ik zie het nog voor mij. Ook zijn verhaal, zijn vrouw die gestorven was, zijn enige dochter, gehuwd, nu onbereikbaar verhuisd in een ander deel van de Dordogne en toen hij hoorde waar we vandaan kwamen, zijn plotse wens nog ooit eens een reis te maken naar daar waar wij woonden, en op bezoek te komen uiteraard. Hij vroeg ons adres. Met Kerstmis ontvingen we zowaar

een kaartje, meer hebben we niet meer van hem gehoord, laat staan gezien. Onze kinderen – toen 2 jaar en een half jaar - moesten nog veel slapen, ook in de namiddag. Op een tuinstoel zat ik in de lommer in de tuin van het hotel (het Franse jardin zou ik nooit gebruikt durven hebben om dit stukje onverzorgd, hoog opgeschoten gras met een onduidelijk afgebakend grintpaadje te beschrijven), ik was er in de ban van 'Eeuwige zomer' van Mireille Cottentjé. Voor het eerst daalden we af in prehistorische grotten, die van Font-de-Gaume, het waren nog de authentieke grotten, geen replica's. Een uitstapje naar Sarlat, om er kommerloos de sfeer van dit mini-Avignon op te snuiven, een straattoneeltje mee te pikken. Jaren later zijn we er nog terug geweest, de sfeer van toen hebben we niet meer gevonden, niet zozeer Sarlat, maar wij waren veranderd. Op een voormiddag was er ook een marktje in Vergt. Een Afrikaan wou mij een riem verkopen, hij vroeg er 20 Franse francs voor, ik wou betalen, maar nee hoor, de man stond erop dat ik zou afbieden, tradities lap je niet zomaar aan je laars. Vandaar: dix! Quinze!. Tok. Voor 15 was de riem van mij. Met deze broekriem aan heb ik daar ook voor het eerst (en het laatst) de Pools-Joodse violist Henryk Szeryng aan het werk gezien, het was een kasteelconcert in open lucht ergens in de omgeving. Szeryng had het Mexicaans staatsburgerschap gekregen en daarom verbond ik zijn naam altijd met die van Ivan Illich, de oorspronkelijk Oostenrijks denker die eveneens Mexicaans staatsburger werd. Samen met Schumacher, Galtung en Paolo Freire was Ivan Illich één van die helden met wie ik in mijn jong volwassen jaren gedweept heb. Vergt, ik denk dat er niet meer durf terug te gaan, niet zozeer om de ontgoocheling van wat er slechts overgebleven zou zijn van het dorp, het hotel (alhoewel, wie weet), maar meer om de onvermijdelijke steek die mijn hart ongetwijfeld met een brutale hevigheid zou treffen, het besef van eigen vergankelijkheid, het feit dat wij hoe dan ook stervelingen zijn en dat ik nu dichterbij mijn eigen einde dan bij die zorgeloze dagen in Vergt sta.

Kwamen ook in aanmerking: Venetië, Vézelay, Vouvray

Volgende aflevering: U

Het favoriete boek

Hoeveel is genoeg voor Luc De Man?

HOEVEEL IS GENOEG, met ondertitel: geld en het verlangen naar een goed leven. Door Robert en Edward Skidelsky, vader en zoon, econoom en filosoof.

De titel sprak me bijzonder aan omdat het onderwerp brandend actueel is in deze tijden van economische crisis met negatieve en nulgroei.

Ik stel me daarbij de vraag hoeveel we dan nog wel moeten groeien en wanneer is het nu genoeg (of is het nooit genoeg)?

Zijn er grenzen aan het opdrijven van de productiviteit en welke offers moeten we daarvoor nog brengen ?

Wat is de zin van het onophoudelijke, ademloze najagen van vooruitgang die altijd ongrijpbaar blijkt, net als je denkt dat je er eindelijk greep op hebt en je er op je gemak van kunt genieten ?

Veel vragen die in het boek ook gesteld worden. Brandend actueel dus.

Ze verwijzen naar tal van economen en filosofen die zich in de loop van de geschiedenis over levenskunst en ethiek gebogen hebben. Zo wordt Aristoteles meermaals geciteerd en worden zijn wijze uitspraken naar deze tijd vertaald. Het essay uit 1930 van de eco-

noom John Keynes met de titel «Economic Possibilities for our Grandchildren» wordt als uitgangspunt genomen. Keynes voorspelde een technologische vooruitgang en een stijgende productiviteit, zodat de mensen steeds minder zouden moeten werken. Hij voorspelde een 15-uren werkweek in 2030 en een goed leven voor iedereen. In het boek geven ze aan wat er misgelopen is.

Het schrijversduo gaat na over welke intellectuele, ethische en politieke middelen we in het Westen nog beschikken om de trend van onverzadigbaarheid te keren om ons opnieuw te kunnen richten op het goede leven. Ze trachten aan te geven welke elementen bepalend zijn voor een goed leven. Ze noemen dat de «basisgoederen». Ze duiden de, volgens hen, 7 belangrijkste aan: gezondheid, respect, geborgenheid, persoonlijkheid, harmonie met de natuur, vriendschap en vrije tijd. Tenslotte geven ze beleidsmaatregelen die de mensen in de richting van het goede leven moeten duwen, niet om dat leven dwingend voor te schrijven. Ook onderlijnen ze de rol van het onderwijs; bij een stijgend inkomen hoort ook een scholing om mensen van het goede leven te leren genieten. Helaas zien de economen nu de scholen als een lopende band voor menselijk kapitaal.

Een optimistisch boek of een naïef boek? Stap toch even uit de «ratrace» en neem de tijd om het te lezen.

Robert en Edward Skidelsky, HOEVEEL IS GENOEG, Geld en het verlangen naar een goed leven, De Bezige Bij, Antwerpen, 2013 – 304 blz.

DE LEESGROEP
Openbare Bibliotheek
Zedelgem

De leesgroep las ...

door Els Durnez

Erik Vlamincq, Brandlucht

Op 25 april II. had de leesgroep een zeer aangename ontmoeting met de Vlaamse schrijver Erik Vlamincq. Vlamincq is een kroniekschrijver van het Vlaamse volksleven. De wereld van Vlaams-Nederlandse expats in Canada staat centraal in het boek dat we in de leesgroep lezen en bespreken voor onze ontmoeting met de

schrijver. In de loop van het verhaal concentreert de schrijver zich meer op de psyche van de vrouwelijke hoofdpersonages. Centraal staat Elly, dochter van een Nederlands moeder en een Vlaamse vader. Die vader gaat er op een dag vandoor en dochter Elly zoekt uit hoe dat zo gekomen is. Niet alleen de feiten zijn een onaangename verrassing: de lezer ziet ook hoe de beslissing van Gaston voortwoekert tot in het leven van zijn kleindochter. De sleutelzin van deze bij momenten heftige roman is: 'Als iets niet meer leefbaar is, kan het beter afbranden.'

Erik Vlamincq vertelde ons hoe zijn verhalen tot stand komen: veel van zijn werk is gebaseerd op waargebeurde feiten: "De verhalen in deze roman heb ik onder meer horen vertellen in The Belgian Hall, een Belgisch café in Canada. Ze zijn uitvergroet, gefragmenteerd, met elkaar verbonden.... Er zijn verschillende bronnen voor "Brandlucht", zo vernamen we ook meer over de voorgeschiedenis van schrijver Erik als opvoeder in een instelling voor geesteszieken in de jaren 70.

En hoe kan een schrijver "met weinig fantasie" zoals hij van zichzelf vindt, toch zoveel schrijven vroegen we. Erik Vlamincq moet alles gezien en opgezocht hebben. Research in archieven is een van zijn passies... Die verhalen worden dan in elkaar geweven, uitgesponnen.

Doe zo voort Erik zouden we zeggen, we genoten in elk geval van Brandlucht en kijken uit naar volgende romans.

Rosa Montero, Red de wereld, volg de instructies

We sloten ons leesjaar af met een boek van Rosa Montero, die geboren en getogen is in Madrid en erg populair is in Spanje.

We genoten van haar vlotte schrijfstijl, de manier waarop zij de gebeurtenissen orkestreert en de manier waarop zij de spanning in elk hoofdstuk weet op te bouwen. De personages leven in de marge: Taxichauffeur Matias is kapot van verdriet na het verlies van zijn vrouw. Daniel, een arts op de spoeddienst, heeft een slechte relatie en verliest zich in Second Life. Dan is er nog de beeldschoone prostituee Fatma, die de oorlog in Sierra Leone is ontvlucht en Cerebroe een oude wetenschapster die zich bedrinkt om het verleden te vergeten.

De wereld die Montero schetst is niet vrolijk. Toch is het absoluut geen zwartgallige roman. Ook slechte mensen hebben iets goeds in zich is de boodschap.

"Red de wereld, volg de instructies" is een echte pageturner, in een wip uit. Een boek dat op het einde hoop uitstraalt.

3de Thomas Mann-lezing

**Responsabilisering
of disciplineren?**

Machteloze maakbaarheid

PAUL VERHAEGHE

Zondag 21 april 2013
GC Groene Meersen, Zedelgem

Bijlage Toverberg 29 – Zomer 2013

Responsabilisering of disciplineren? Machteloze maakbaarheid.

Paul Verhaeghe¹

Vorig jaar heb ik een boek gepubliceerd over 'Identiteit', waarin ik argumenteer dat onze psychologische identiteit een constructie is, die bestaat uit sociale verhoudingen en uit normen en waarden (Verhaeghe, 2012b). Anders gezegd: de "wij zijn ons brein" hype geeft een foute boodschap en mijn opvatting over identiteit sluit naadloos aan bij het idee van maakbaarheid en keuze. Daarmee komen al heel snel een paar andere opvattingen om de hoek kijken, met name vrijheid en – onmiddellijk daarbij aansluitend – eigen verantwoordelijkheid. Omdat ze zo belangrijk zijn, herhaal ik die twee uitdrukkingen even: vrijheid en eigen verantwoordelijkheid. Als psychoanalyticus weet ik dat dergelijke beladen woorden op zich niets betekenen, ze krijgen enkel en alleen betekenis als we ze begrijpen binnen een context en een geschiedenis. Als politiek bewuste burger weet ik dat dergelijke woorden heel vaak misbruikt worden als slogans om mensen te manipuleren. De basis van een dergelijke manipulatie is stevast dezelfde: het gaat over schuldinductie. Onze christelijke achtergrond is wat dat betreft nog heel sterk aanwezig. Appel doen op het schuldgevoel is de meest efficiënte manier om mensen monddood te maken en in de pas te doen lopen.

Ten einde een discussie te kunnen openen, moeten we uitdrukkelijk de vraag stellen naar de context en de geschiedenis. Het is enkel op grond daarvan dat we kunnen begrijpen welke verschillende invullingen begrippen zoals vrijheid en eigen verantwoordelijkheid kunnen krijgen. In het jubileumnummer van *De Helling* (nr 4, winter 2012-2013) zijn er verscheidene auteurs die daar aandacht aan besteden. Kort samengevat beschrijven zij de volgende evolutie. Pakweg dertig jaar terug lag het accent op zelfontplooiing, wat toen vooral begrepen werd als meer zeggenschap en autonomie voor het individu. Tot de jaren 60 lag het maatschappelijk accent sterk op conformiteit en centraal gezag, nadien verschoof dit inderdaad naar autonomie en zelfbeschikking. Een

---

¹ Dit is de ruimere versie van een lezing gegeven op de jubileumviering van het tijdschrift *De Helling*, op 9 februari 2013 in Utrecht, en binnen het programma Studium Generale van de Universiteit Groningen, op 12 februari 2013.

hele rits bevrijdingsbewegingen – seksuele revolutie, anti-autoritaire opvoeding, bevrijdingstheologie, antipsychiatrie – verlost ons van de toenmalige al te dwingende normen en waarden. De zelfontplooiing kreeg een flinke duw in de rug door de onderwijsmeritocratie, waardoor een nooit geziene sociale mobiliteit ontstond. Zonen en wat later ook de dochters van arbeiders en boeren konden naar de universiteit en werden arts, jurist, hoogleeraar. Het idee van de maakbare mens en zelfrealisatie kreeg daar uitdrukkelijk bevestiging.

Vreemd genoeg is dat vandaag gekanteld in het tegendeel – Evelien Tonkens (2012) merkt terecht op dat eigen verantwoordelijkheid nu minder zeggenschap en vrijheid en meer schuld en straf betekent. De Pools-Britse socioloog Zygmunt Bauman (1999) vat de paradox van onze tijd mooi samen: “Nooit zijn we zo vrij geweest, en nooit hebben we ons zo machteloos gevoeld”. De vrijheid waar hij het over heeft, betreffen gebieden die vroeger streng genormeerd waren: religie, seksualiteit, opvoeding. De machteloosheid is veel moeilijker te definiëren, ondanks het feit dat het merendeel van ons dit wel degelijk ervaart. Als gevoel wijst het op een nieuwe onvrijheid, een keurslijf waarvan we niet goed weten wie het ons aangetrokken heeft. Pogingen om het te benoemen raken meestal niet veel verder dan vage aanklachten tegen “het systeem”, “de overheid” en een bijbehorende roep om die overheid zoveel mogelijk af te bouwen. Het is de schuld van de betuttelende staat, en liberalisering lijkt meer dan ooit nodig. Het is geen toeval dat de woordstam daarvan *liber* is, vrij, vrijheid.

Taal bepaalt ons denken en dus ons zijn

De vraag is: vrijheid waarvan? Waar zijn wij onvrij, van welke dictator of dictatuur moeten wij ons bevrijden? De antwoorden daarop zijn zeer onduidelijk, en ons gevoel van machteloosheid heeft zonder twijfel daarmee te maken. Willen we ons bevrijden, dan moeten we vooreerst daarover duidelijkheid scheppen. Een antwoord daarop geven is niet eenvoudig, omdat we het moeten doen via woorden waarvan de betekenissen altijd meerduidig zijn. Ik wil zelfs nog een stap verder gaan. Gebaseerd op de denklijn van Michel Foucault (2004) kan ik stellen dat zowel de onduidelijkheid inzake de huidige dictatuur als onze machteloosheid daartegenover heel veel te maken hebben met het feit dat die dictatuur ingebakken ligt in ons courant taalgebruik. Daardoor is zij onzichtbaar en gaan we erin mee zonder het te beseffen. Ik geef een voorbeeld uit het Vlaams Nederlands, het werkwoord ‘afspreeken’

en de manier waarop bijvoorbeeld een onderwijzer dit vandaag gebruikt in een conversatie met een leerling: "We spreken af dat jij..." Let op de overgang van de eerste persoon meervoud 'wij' naar de tweede persoon enkelvoud 'jij' – "We spreken af dat jij...". Nadere overdenking toont de betekenis van die uitspraak: "Jij moet dit doen, ik zal jou controleren en als je het niet doet, krijg je op je donder".

Dit gaat natuurlijk in tegen de normale betekenis van het woord 'afspreken', waarin beide partijen inspraak hebben en samen tot een vergelijk komen. In het hedendaags gebruik van het woord is dat niet langer het geval, het scheidt alleen de illusie van inspraak en zeggenschap. Dat blijkt uit het vervolg: als de leerling niet gedaan heeft wat er gevraagd werd, zal de onderwijzer reageren met: "We hadden toch afgesproken dat jij...". Die uitspraak legt de verantwoordelijkheid voor het uitvoeren bij de leerling en zorgt meteen voor schuldinductie – hij heeft zijn deel van de 'afsprake' niet nageleefd, hij heeft 'zijn verantwoordelijkheid' niet genomen.

Deze redenering is vals omdat ze laat uitschijnen dat beide partijen, in dit geval leerling en onderwijzer, evenveel macht hebben, en dat het over een uitwisseling tussen gelijken gaat met daarin een keuzemogelijkheid. Dat is nu net niet het geval: er is een sterkere partij die een zwakkere partij belast met een taak en bovendien met de verantwoordelijkheid om die uit te voeren. Het taalgebruik scheidt evenwel de indruk dat, als het verkeerd loopt, het de schuld is van de leerling.

Even een ander voorbeeld, dat er op het eerste gezicht niets mee te maken heeft: PC-banking. Dit werd en wordt door de banken voorgesteld als een toename van vrijheid voor hun cliënten: "Doe uw bankverrichtingen waar en wanneer u maar wil! U beslist zelf!" In de praktijk betekent PC-banking dat wij het werk doen, werk dat vroeger door de bank voor ons gedaan werd, dat we moeten betalen om het zelf te moeten doen, en dat – als er iets verkeerd loopt – het onze eigen schuld is. In de voorstelling van PC-banking als toegenomen vrijheid schuilt dezelfde doorgestoken kaart als in het woord 'afspreken'. We krijgen een taak opgelegd en dit wordt voorgesteld als een uitbreiding van onze vrijheid. Dat laatste maakt het meteen ook mogelijk dat iemand die dit niet doet, gewezen wordt op wat dan zijn verantwoordelijkheid heet te zijn. Vervolgens moet hij zich schuldig voelen ("Heb jij nu nòg geen internet?") en kan er desgevallend ook een sanctie volgen.

Die twee voorbeelden tonen hoe macht en machtsuitoefening functioneren en gecamoufleerd worden via ons taalgebruik. De woorden die we gebruiken, creëren een bepaalde realiteit, en het wordt knap moeilijk om een andere realiteit te denken als de woorden ons systematisch in een bepaalde denkrichting duwen. Kunnen wij nog vrij denken? In welke mate zijn wij gedetermineerd en in welke mate kunnen we zelf kiezen? Dit is een klassieke probleemstelling inzake de menselijke identiteit: predestinatie of vrijheid, *nature* of *nurture*? In mijn antwoord daarop staat andermaal ons taalgebruik zeer centraal: onze taal bepaalt onze manier van denken, en dus onze realiteit en bijgevolg ook onze identiteit. Ten einde dat duidelijk te maken, moet ik eerst mijn visie daarop uiteenzetten.

Identiteit als een steeds verschuivende constructie

Wij koesteren twee belangrijke misvattingen over onze identiteit. De eerste is typisch hedendaags: identiteit zit hem in de genen, in de hersenen en is dus grotendeels biologisch gedetermineerd. De tweede sluit daar bij aan: mijn identiteit is een essentiële en dus grotendeels onveranderlijke kern die ergens diep in mij verborgen ligt, en dat min of meer vanaf mijn geboorte. Beide opvattingen zijn fout, onze identiteit is een constructie vanuit de omgeving, die als constructie gevoelige wijzingen kan ondergaan in functie van die omgeving. Bovendien zit zij niet diep in ons, maar bestaat zij uit vier typische verhoudingen tegenover belangrijke anderen. Ik ben typisch 'ik' door mijn verhouding tegenover de ander van het andere geslacht, tegenover de andere van de andere generatie en tegenover de ander-gelijke. Hoe gedraag ik mij als man tegenover vrouwen, hoe gedraag ik mij als jongere tegenover ouderen, hoe verhoud ik mij tot mijn collega's? De een wil elke vrouw versieren, de ander ziet er steevast zijn moeder in en nog een ander beschouwt haar als bron van alle kwaad. De verhouding tegenover ouderen betreft de verhouding tegenover autoriteit: onderwerping, frontale aanval, discussie of gewoon negeren? En met de ander als gelijke kunnen we heel verschillend omgaan, met als twee uitersten concurrentieel-competitief of helpend-solidair.

Mijn identiteit is een constructie van dergelijke verhoudingen tegenover de ander. Het woord constructie impliceert dat ik iemand anders had kunnen worden, mocht het constructieproces anders verlopen zijn. Het meest overtuigende bewijs daarvoor is adoptie. Een kind geboren uit Indiase ouders maar als baby geadopteerd en opgevoed door Vlaamse ouders, wordt een Vlaamse volwassene. Begrijp: zij zal die typisch Vlaamse verhoudingen

uitbouwen, niet de Indiase. Vervang Vlaamse ouders door Hollandse en je krijgt weer een andere constructie. Ook het omgekeerde geldt, en dat is een veel moeilijker gedachtenexperiment. Beeld u even in dat u, als Nederlandse baby, geadopteerd werd door een moslimkoppel en opgevoed in Soedan. Uw identiteit zou er helemaal anders uitzien, dat wil zeggen, u zou heel andere verhoudingen aannemen tegenover die belangrijke anderen.

Het voorbeeld van adoptie laat meteen toe nog een ander centraal kenmerk naar voren te schuiven, meer bepaald dat identiteit vol zit met normen en waarden. De vandaag vaak gehoorde kreet dat we onze normen en waarden kwijt zijn, is een gevaarlijke misvatting. We kunnen die niet verliezen, ze maken voluit deel uit van wie we zijn. Ze kunnen wel veranderen, en het is die verandering die aanleiding geeft tot dat idee van verlies. Aansluitend bij die verandering: de botsing die het laatste decennium overal in Europa plaatsgrijpt tussen autochtonen en allochtonen is een botsing tussen verschillende identiteiten met verschillende normen en waarden. Het debat over normen en waarden is meteen een debat over identiteit.

Identiteit is grotendeels een sociale constructie, maar bouwen doe je niet in het luchtledige. Het is een constructie bovenop een evolutionair-biologisch fundament en door onze focus op genen en chromosomen houden we daar vandaag de dag te weinig rekening mee. Als soort hebben wij – net zoals elke soort – bepaalde evolutionaire karakteristieken verworven, een gedragsarsenaal dat een aantal krijtlijnen uitzet. De belangrijkste bepaling daarvan is dat wij tot de sociale diersoorten behoren, niet tot de solitaire. Aristoteles wist dat al toen hij de mens benoemde als een *zoön politicon*, een dier dat deel uitmaakt van de *polis* (stadstaat). Wanneer een individu van een sociale diersoort (een baviaan, een mens of een wolf) alleen zit, dan zijn er daar maar twee mogelijke verklaringen voor: ofwel is dat beest ziek, ofwel is het uitgestoten, en vaak alle twee tezelfdertijd. De eerste straf voor een mensenkind is wereldwijd nog steeds dezelfde: ga maar in de hoek staan, je hoort er niet meer bij. Wij zijn niet gemaakt om alleen te leven, wat op zich al verklaart waarom onze identiteit opgebouwd is uit sociale verhoudingen.

Een tweede evolutionair bepaald kenmerk sluit daar onmiddellijk bij aan: wij zijn een hiërarchische soort, een groep bestaat nooit uit gelijke individuen, maar bevat altijd een sociale stratificatie. De politieke implicatie daarvan is dat een perfecte democratie waarbij iedereen gelijk is, niet tot de mogelijkheden behoort. Democratisering als proces daarentegen is wel mogelijk, en op zijn beurt sluit dit aan bij een derde kenmerk uit onze evolu-

tionaire onderbouw. Frans de Waal (2009) heeft heel mooi en heel overtuigend aangetoond dat primaten twee verschillende gedragsclusters kunnen vertonen. De ene cluster is gericht op samenwerking en delen, de andere op autonomie en nemen. In de eerste kunnen we de basis vinden voor solidariteit, in de andere voor egoïsme. Het mooie van de Waals onderzoek is dat hij aantoont dat de omgeving bepaalt welke cluster er dominant naar voor treedt. Dit is erg belangrijk: een uitdrukking zoals "de mens is van nature uit een egoïst" is onzin, net zoals het "Homo homini lupus est" (Hobbes). Zowel de wolf als de mens behoren tot de sociale diersoorten en een "dog eat dog" samenleving is het product van een extreme omgeving. In dat geval een maatschappij met zeer grote ongelijkheid, wat even negatief is als het omgekeerde, een met verplichte gelijkheid.

Dit onderzoeksresultaat laat al een eerste belangrijke link toe naar de ideeën van maakbaarheid en eigen verantwoordelijkheid. De omgeving is zeer bepalend, dus is er minder individuele maakbaarheid en minder individuele verantwoordelijkheid. Maar de mens is een van die zeldzame soorten die haar eigen omgeving ingrijpend kan wijzigen, dus hebben we dan toch een invloed en een verantwoordelijkheid? En is dat een eigen verantwoordelijkheid? Om daar duidelijkheid in te krijgen, moet ik ingaan op de twee processen die aan het werk zijn binnen de constructie van onze identiteit, meer bepaald identificatie en separatie.

Identificatie en dus determinatie

Het eerste proces maakt meteen komaf met ons zo gekoesterde idee dat wij uniek en origineel zijn. Identificatie heeft dezelfde etymologische grond als identiteit, met name het Latijnse *idem*, gelijk. Wij worden 'onzelf', tussen aanhalingstekens, door zoveel mogelijk te gelijken op de spiegel die ons voorgehouden wordt. De moderne wetenschappelijke benaming voor identiteit is dan ook spiegeling of *mirroring*. De vroegste versies van dit proces kunnen we letterlijk zien: baby huult (natte luiertje), als bij toverslag verschijnt mama in zijn blikveld, maakt troostende geluidjes, zegt herhaaldelijk en steeds met een overdreven intonatie 'Moet jij een ander luiertje om?' en produceert een daarbij behorende gezichtsuitdrukking. En de baby neemt gezichtsuitdrukking en boodschap over.

Het belang van deze eenvoudige, in honderden varianten herhaalde interactie is enorm. De boodschappen tussen opvoeders

en kinderen zullen heel snel een ruimere inhoud krijgen dan alleen maar honger en luiers. Vanaf onze babytijd krijgen wij voortdurend te horen wat we voelen, waarom we dat voelen, en hoe we daarmee wel of niet moeten omgaan. We horen dat we braaf zijn of stout, mooi of lelijk, even koppig als onze grootmoeder, even slim als onze papa.... Tezelfdertijd horen we boodschappen die ons vertellen hoe we met ons lichaam en met dat van een ander moeten omgaan (zit toch eens stil, laat je broertje met rust, nee je mag geen piercing zetten, nu al seks is veel te vroeg en je mag best wel wat vriendelijker zijn tegen oma.) Dit alles leidt tot een definiëring van wie we zijn, wie we zouden moeten zijn en wie we niet mogen zijn. Precies daarin zit het normatieve karakter.

Ik had het daarstraks over drie belangrijke verhoudingen, met name de ander van het andere geslacht, de ander van de andere generatie en de ander-gelijke. Er is nog een vierde verhouding, en die is nogal verrassend als we een naïeve opvatting koesteren over identiteit: de verhouding die ik aanneem tegenover mijzelf. Zogenaamde wezenskenmerken zoals zelfvertrouwen, zelfwaardering, zelfrespect kunnen we in hun oorsprong beter begrijpen als 'ander-vertrouwen', 'ander-waardering' en 'ander-respect'. Begrijp: de mate waarin de ander ons als kind vertrouwt, waardeert en respecteert, weerspiegelt zich in ons zelfvertrouwen, zelfwaardering en zelfrespect als volwassene. En vervolgens zal dit bepalend zijn voor de manier waarop ik mij tegenover anderen verhoud. Op grond van wat ik te horen gekregen heb tijdens mijn identiteitsuitbouw, ben ik zelfzeker, stap ik vol vertrouwen de ander tegemoet, ga ik er automatisch van uit dat ik beter ben dan die ander. Of: ben ik angstig, beschaamd over mezelf, overtuigd dat de ander boos is op mij, mij maar niks vindt en probeer ik op voorhand al te ontsnappen aan de dreiging die ik meen te voelen. In psychiatrisch vakjargon: een hoge sociale angst.

De oorsprong daarvan ligt inderdaad bij de ander. Vergelijk de twee volgende reacties. Een vrouw die zeven maand zwanger is en haar nog niet geboren baby vaak voelt schoppen, kan reageren met "Er zit pit in, mooi zo!" Ze kan ook reageren met "'t Is nu al een vervelende ADHD-er, hij laat mij nooit met rust, wat zal dat straks wel niet zijn?" Eens de baby geboren zal zijn gedrag zonder twijfel in dezelfde richting gelabeld worden, en meteen zijn identiteit en zelfbeeld gaan bepalen.

Dergelijke boodschappen komen natuurlijk niet uit de lucht vallen. De verwachtingen die ouders koesteren over hun kinderen halen zijzelf ook uit een bepaalde spiegel, meer bepaald de spiegel van hun familie, ruimer, van de cultuur waarin zij leven. In eerste instantie betreft dat het familieverhaal, dat heel dikwijls mythische

proporties aanneemt. Het merendeel van ons groeit op met verhalen over bepaalde grootouders of zelfs overgrootouders, hun successen en mislukkingen, met vaak daaraan gekoppelde familiegeheimen waarover men slechts mag fluisteren. Op die manier leren we niet alleen onze oorsprong kennen, maar krijgen we ook de verwachtingen en zelfs de opdrachten te horen voor onze eigen toekomst en worden we een plaats toegemeten in de lijn van de generaties wier verhaal we later aan onze eigen kinderen zullen doorgeven.

Al die verhalen en beelden vanuit onze familie, de sociale klasse waartoe we behoren, de cultuur waarvan we deel uitmaken, die vormen de symbolische orde, het Grote Verhaal, als verzamelnaam voor het narratief geheel dat door een ruimere groep gedeeld wordt, met als resultaat een min of meer gemeenschappelijke identiteit. Min of meer, want van zodra je de groep vergroot of verkleint (familie, dorp, provincie, natie...), verschuift de identiteit.

Het belang van dit narratief geheel is zeer groot, want via die gedeelde verhalen krijgen we antwoorden op existentiële vragen. Wat is een 'echte' man, een 'echte' vrouw? Wat is de juiste verhouding tussen die twee? Wat is de plaats en het belang van carrière en ouderschap, en is dat verschillend voor mannen en vrouwen? Hoe moet je je verhouden tegenover autoriteit? Hoe ga je om met lichamelijkeheid, met seks, met ziekte en dood? Dat er meerdere en vaak zeer verschillende antwoorden bestaan, betekent meteen dat er ook verschillende identiteiten mogelijk zijn. Een 'echte' man (vrouw) is iemand helemaal anders in Gent en Amsterdam dan in Mumbai of Tokio. Maar ook bij ons krijgen opgroeiende jongeren zeer verschillende antwoorden, afhankelijk van de buurt en de sociale klasse waarin ze opgroeien, en ontwikkelen ze bijgevolg verschillende identiteiten.

Dit eerste proces, identificatie, is bijgevolg sterk determinerend. De cultuur waarbinnen we geboren worden, de groepen waarbinnen we opgroeien, de grote verhalen van die groep, dat zijn de spiegels waarmee we het moeten doen. Ik wil twee kenmerken flink benadrukken: onze identiteit, als een geheel van verhoudingen en ethiek, is altijd een groepsconstructie. En die constructie is gebaseerd op het overnemen van verhalen, dat wil zeggen: op taal. Zoals ik hoger al zei: de taal die wij leren, is heel erg bepalend voor wie we zijn en hoe we de wereld zien; onze taal bepaalt de inhoud van ons denken zonder dat we ons daar bewust van zijn.

Separatie en dus keuze

Mocht identificatie het enige proces zijn binnen een eenduidige en dwingende cultuur, dan zouden we allemaal heel erg op elkaar lijken. Dat dit niet het geval is, heeft alles te maken met het tweede proces, waardoor wij de mogelijkheid krijgen om te kiezen voor andere invullingen, gebaseerd op andere verhalen. De benaming van het tweede proces toont meteen het radicale verschil met het vorige: *separatie*, het afstand nemen van de ander en diens spiegel of zelfs het ronduit afwijzen van diens boodschappen, vaak genoeg in een context van verzet. Het tegenovergestelde karakter van dit tweede proces in vergelijking met het eerste, vindt een uitdrukking in de bijbehorende angst: dat de ander al te dicht op onze huid zit, ja, er zelfs onder kruipt en ons als het ware overneemt. Dit is de *intrusie-angst* – *intrusie* betekent *binnendringen* – meteen de tegenhanger van de oorspronkelijke *verlatingsangst*, toen we zo dicht mogelijk bij de ander wilden zijn en zoveel mogelijk op hem of haar wilden gelijken.

Het *separatieproces* en het bijbehorend streven naar autonomie zijn even belangrijk voor onze identiteit als de identificatie, omdat we daarmee een eigenheid ontwikkelen door ons af te zetten en actief een keuze te maken. Dit begint al vrij vroeg. Iedere ouder kent de zogenaamde ‘*trotsfase*’ van zijn kleutertje, waarin elk kind niet toevallig twee nieuwe woordjes ongeveer tezelfdertijd ontdekt en vervolgens heel gretig gaat combineren: *neen* en *ik* (“Ik wil niet!”). Tijdens de puberteit laait dit in alle hormonale hevigheid opnieuw op, deze keer vergezeld van de illusie van onafhankelijkheid (“Ik beslis zelf!”). Die onafhankelijkheid is tot op zekere hoogte een illusie, omdat *puberverzet* in de praktijk neerkomt op een weigering van dominante modellen en het kiezen voor alternatieve invullingen van het *ik*, en dus voor een andere identificatie. Dit is belangrijk genoeg om te onderstrepen: *separatie* betekent altijd een keuze voor een andere identificatie dan de dominante. Iets totaal nieuws gaan creëren behoort niet zo onmiddellijk tot de mogelijkheden, kiezen voor een andere invulling kan wel. Onze identiteit is het steeds tijdelijke resultaat van de wisselwerking tussen *samenvallen met* en *afstand nemen van* verhalen.

Dit tweede proces verklaart het unieke karakter van onze individuele identiteit: ondanks alle overeenkomsten heeft elk van ons toch eigen keuzes gemaakt tussen verschillende verhalen. Onze identiteit is zonder twijfel sterk *gedetermineerd*, maar er is geen totale determinatie. Wij zijn vermoedelijk de enige diersoort die op grond van reflectie over zichzelf bewuste keuzes kan ma-

ken. Dat betekent meteen dat elk van ons ook een bepaalde mate van verantwoordelijkheid draagt voor die keuzes. De belangrijkste inperking daarop heeft weer te maken met taal, met het dominante verhaal waarmee we opgroeien. Kiezen voor een verhaal dat we niet kennen, denken in een andere taal is logisch gezien onmogelijk. Het enige wat wel kan, is actief op zoek gaan naar een andere taal, naar een ander verhaal, wanneer we tot de vaststelling komen dat de huidige niet voldoet. In de praktijk is dat nooit eenvoudig, het betekent dat we ons moeten losmaken van de identificatie met het dominante narratief, wat meteen betekent ons losmaken van 'onzelf', om vervolgens de keuze te maken voor een ander narratief en een ander 'ik'.

Tot zover mijn visie op identiteit. Een belangrijke implicatie daarvan is dat onze identiteit geen statisch gegeven is, maar wel in voortdurende evolutie. Als onze omgeving ingrijpend verandert, dan veranderen wij ook. Begrijp: we ontwikkelen andere sociale verhoudingen en een andere moraal. Dit is historisch makkelijk na te kijken: elke generatie van ouderen geeft af op de jongere generatie ("Ze hebben geen normen en waarden meer, meneer!", enzovoort), wat meteen een aanwijzing is voor een verschuiving op het vlak van identiteit. Op zich is dit alles behalve dramatisch, het is, zoals men in het Vlaams zegt, 'de gang van de wereld'. We kunnen evenwel aannemen dat sommige verschuivingen wel dramatisch zijn, omdat ze onze identiteit – en dus onze sociale verhoudingen en onze ethiek – in een richting duwen waarbij een meerderheid zich niet goed voelt. Dit is volgens mij vandaag het geval, en merkwaardig genoeg staat de discussie over maakbaarheid en eigen verantwoordelijkheid daarin vrij centraal. Merkwaardig in het licht van de vroeger reeds vermelde gevoel van machteloosheid. Dit wil ik nu verder uitwerken.

Onze neoliberale identiteit: de 'rationele speler'

Grosso modo is dit het onderwerp van het tweede deel van mijn boek: wij hebben een nieuwe identiteit ontwikkeld op grond van een nieuw, dwingend narratief. Al ruim dertig jaar heerst er een economische ideologie die zo ongeveer alles bepaalt, met name het neoliberalisme en de bijbehorende totale vermarkting. Zoals elke ideologie oefent ook het neoliberalisme zijn macht uit via een eigen discours, via de taal die wij vandaag allemaal gebruiken. Het is die taal die bepalend is voor onze identiteit.

Concreet betekent dit dat we zowel onszelf als de anderen gaan vormen, bekijken en beoordelen doorheen een neoliberale bril. De huidige maatschappelijke realiteit is een product daarvan. De volgende stap is dat neoliberalen deze realiteit aanhalen als bewijs voor de juistheid van hun ideologie en de bijbehorende menzvisie: "De mens is nu eenmaal zo, kijk om je heen, je ziet dat toch? Get real!" Het neoliberalisme is ondertussen dusdanig een 'pensée unique' geworden dat het merendeel van ons letterlijk niet meer kan denken in andere termen dan deze die bij de markt horen.

De geschiedenis daarvan is heel krachtig beschreven door Bourdieu (1998) en Harvey (2005). Wat mij vooral interesseert is het effect op onze identiteit en bijbehorende realiteit. Al in 1981 stelde A. MacIntyre dat we onderworpen werden aan een toen nieuwe, dwingende morele norm, met name efficiëntie. Nadere beschouwing leert dat dit in feite staat voor meer winst op korte termijn, eerst via een verhoogde productie, later via verhoogde dividenden. De manier om die zogenaamde efficiëntie te bereiken, is het installeren van concurrentie tussen werknemers, en – ruimer – tussen mensen in het algemeen. Dit is het *Rank and Yank* systeem zoals het ingevoerd werd door het Amerikaanse Enron-bedrijf: evalueer alle werknemers op hun productiviteit, vergelijk ze onderling, en ontsla jaarlijks de twintig procent laagst scorenden nadat je ze eerst belachelijk gemaakt hebt.

De effecten van een dergelijke Human Resources Management worden zeer snel voelbaar: de collegialiteit verdwijnt, het sociaal wantrouwen en de angst stijgen, en zo ongeveer iedereen begint te frauderen. Er wordt van bovenuit een "struggle for life" opgelegd, waarin de meest egoïstische figuren het best functioneren. Binnen het neoliberalisme krijgen we dan ook een doelbewuste herdefiniëring van het egoïsme. Dit gebeurde in drie stappen. Vooreerst wordt egoïsme voorgesteld als een typisch en dus normaal menselijk kenmerk, met uitspraken zoals: "Iedere mens is in wezen een egoïst, wie iets anders beweert, die liegt" en "Altruïsme is niets anders dan uitgesteld egoïsme." Ongeveer iedereen voelt zich daardoor aangesproken, omdat ongeveer iedereen inderdaad al egoïstisch gehandeld heeft, en zich daarover schuldig voelt. De tweede stap is dat egoïsme naar voor geschoven wordt als hoogste vorm van rationaliteit: "Een rationeel wezen denkt in eerste instantie aan zichzelf, dat is de beste strategie." Oef! We hoeven ons toch niet zo schuldig te voelen. Ten slotte wordt egoïsme herdoopt tot een menselijke deugd, want het precies dit egoïsme dat de vrije markt beter doet functioneren, en dat is uiteindelijk in het

belang van iedereen (zie A. Rand, in haar roman *Atlas shrugged*, meteen de Bijbel van het neoliberalisme).

Op grond daarvan kunnen we de ideale identiteit definiëren: de 'entrepreneur', als de moreel superieure mens waarop de maatschappij berust. Hardwerkend en toch flexibel, rationeel en dus instrumenteel-egoïstisch, efficiënt en dus uit op meer winst. Daartegenover staat de immorele mens: "Wie niet produceert, die profiteert" (Decreus, 2013), met armoede als een symptoom van luiheid. Een neoliberale maatschappij evolueert vrij snel naar een dergelijke tweedeling: de winnaars bovenaan, die hun succes enkel te danken hebben aan hun eigen inzet en talent, de verliezers onderaan, wiens verlies hun eigen schuld is. Op de koop profiteren die verliezers van wat de hardwerkende entrepreneurs opgebouwd hebben, waardoor ze hun immorele aard nog meer bevestigen. Daarmee ontstaat er meteen een nieuw schuldgevoel – ik ben een loser, en heb dat alleen maar aan mezelf te danken.

Deze opdeling inzake identiteit, met de bijbehorende sociale verhoudingen en ethiek, is vandaag een pijnlijke realiteit geworden. Dit is onze identiteit, en we zijn ons daar nauwelijks van bewust, op grond van het overall aanwezige narratief, waardoor we binnen een TINA-denken functioneren – "There is no alternative". Wie wijst op de impact van sociale klasse, ziekte, tegenslag, wie met alternatieve voorstellen komt – denk aan krimpeconomie en transitiegemeenschappen – die wordt uitgescholden voor wollig, dromer, culturo, enzovoort.

Doorgeefluiken van het neoliberale discours: politiek, onderwijs, media en reclame

Het dominante narratief bepaalt ons denken door het gehanteerde taal- en beeldgebruik dat bulkt van markttermen: investeren in een relatie, kapitalisatie van je competenties, benchmarks, kpi's, outputfinanciering, ranking,...¹ Deze taal en dus dit denken over-

---

¹ Ter illustratie: "Minstens zo belangrijk is een analyse van de praktische haalbaarheid van de doelen waar de DBC-systematiek in zou moeten voorzien. Denk aan een gezonde marktwerking op basis van vraaggestuurde zorg en productfinanciering met een heldere en werkbare declaratiesystematiek. Dit alles mogelijk gemaakt door concurrentie tussen zorgaanbieders en onderhandeling tussen zorgaanbieder en zorgverzekeraar met behulp van eenduidigheid in zowel product als producttaal. Te gemakkelijk wordt verondersteld dat deze doelen haalbaar zijn met de recent ontwikkelde product-

spoelt ons via een aantal instellingen met de politiek, het onderwijs, de media en de reclame als de belangrijkste.

De politiek is ondertussen volledig overgenomen door het marktdenken en functioneert enkel nog als verlengstuk van die macht. De meest verbijsterende illustratie daarvan is dat de door een kleine groep veroorzaakte financiële crisis verhaald wordt op Jan en alleman, waardoor het waanidee geschapen wordt dat hun overdreven pensioenen en uitkeringen de schuld zijn van die financiële crisis. Dit is bijgevolg een politiek die haar kiezers uitlevert, en zichzelf wijsmaakt dat dit in het belang van iedereen is.

Het onderwijs, ooit het instrument voor "Bildung" en volksverheffing, heeft nog één doel: bijdragen tot de economie. Een citaat uit het Britse rapport inzake hoger onderwijs: "We see a higher education sector which meets the needs of the economy in terms of trained people, research and technology transfer". Dit wordt nog duidelijker in het fameuze Browne rapport (2010): "Higher education matters because it drives innovation and economic transformation. Higher education helps to produce economic growth, which in turn contributes to national prosperity" (geciteerd in Collini, 2012, p.187). Bij ons in België is ook het lager en het secundair onderwijs geherdefinieerd in dezelfde richting, met als doel dat de leerling "ondernemer van zichzelf" wordt. Vorig jaar lanceerde de oud-rector van de katholieke (!) universiteit Leuven het idee om het inschrijvingsgeld voor economisch niet interessante opleidingen te verdubbelen, en dat van de economisch wél interessante te halveren.

Het belang van de media- en de reclamewereld kan niet overschat worden. Elke Tv-zender presenteert zogenaamde "reality shows", gaande van "The weakest link" tot "Temptation Island", waarin een platvloers sociaaldarwinisme de toon zet. Enkel de winnaar telt, en wie wint, doet dat op grond van berekend egoïsme. De reclamewereld ten slotte – elke Amerikaan ondergaat dagelijks zo'n drieduizend reclameboodschappen – toont succesvolle winners met perfecte lichamen voor wie alles binnen handbereik ligt.

---

structuur." Dit is geen citaat uit een of ander economisch tijdschrift. Wel uit het Tijdschrift voor Psychotherapie, 2008, 34, 1.

Machteloze maakbaarheid binnen het call center

Ik had het in het begin van mijn uiteenzetting over de veranderde betekenis van termen zoals maakbaarheid, vrijheid en verantwoordelijkheid. Die maakbaarheid heeft een zeer dwingende invulling gekregen: we moeten een perfect lichaam hebben, een perfecte relatie met perfecte seks en perfecte kinderen en dat alles binnen een sfeer van perfecte materieel succes. Daarbij wordt uitdrukkelijk meegegeven dat we daar zelf verantwoordelijk voor zijn, je moet niet alleen jezelf maken, je moet ook 'het' maken. En als je mislukt, heb je dat uitsluitend aan jezelf te danken, want alles is vandaag slechts een kwestie van keuze en persoonlijke inspanning.

Zowel het idee van maakbaarheid als eigen verantwoordelijkheid hebben op deze manier zowel een zeer enge als een zeer dwingende invulling gekregen. Dit kadert bij het belangrijkste en vermoedelijk ook het gevaarlijkste neoliberale idee: dat de huidige invulling van de vrije markt ons maximale individuele vrijheid zou opleveren en een minimum aan dwang. De facto is het omgekeerde meer en meer waar: de zogenaamde 'vrije' markt dwingt ons in een keurslijf met heel beperkte opties. Ik maak graag de vergelijking met een *call center*, waar een zoetgevooisde stem ons haar keuzepalet oplegt: "Voor optie x, kies 1, voor optie y, kies 2, voor optie z, kies drie". Ik beschouw dit als een metafoor voor het neoliberale bestel: het aantal opties waartussen we kunnen kiezen, is niet alleen erg beperkt, bovendien worden ze letterlijk gedicteerd.

Het call center als metafoor laat mij toe nog een ander kenmerk naar voor te schuiven: de anonimiteit, het verdwijnen van een centrale autoriteit die aanspreekbaar is en ter verantwoording geroepen kan worden als het verkeerd loopt. De verdwijning van een autoriteitsfiguur draagt sterk bij tot ons veralgemeend gevoel van machteloosheid. We weten niet meer naar wie we kunnen stappen met onze klacht, vandaar het succes van politieke goeroes die *law and order* beloven. Vroeger was het mogelijk een gezagsdrager (rector, fabrieksdirecteur) tot de orde te roepen, met een anonieme aandeelhoudersvergadering of een technocratisch bestuur lukt dat niet meer. We hebben ongemerkt de overgang gemaakt van een patriarchale maatschappij naar een Big Brother organisatie waar iedereen constant in het oog gehouden en beoordeeld wordt door iedereen op grond van een ongeschreven code, met afgunst als keerzijde van egoïsme-als-deugd. Voor alle duidelijkheid: dit is geen argument om terug te keren naar die patriarchale maatschappij, wel een argument om onze verhouding met autoriteit grondig te herdenken, maar dat is materie voor een veel ruimer onderzoek. Wat niet wegneemt dat we minstens de

vraag moeten stellen naar de plaats en functie van de politieke overheid in deze veralgemeende vermarkting.

We leven in de best denkbare wereld, toch?

Vooraleer ik daarop doorga, wil ik eerst advocaat van de duivel spelen. Ja, onze identiteit is veranderd, en dat betekent andere sociale verhoudingen. Maar zijn die wel zo negatief? Is de huidige tijd niet honderd keer beter dan vroeger, toen patriarchen de plak zwaaiden, vrouwen thuis aan de haard moesten blijven en iedereen de pastor of directeur gelijk gaf? Vandaag hebben mensen toch veel meer keuzemogelijkheden en vrijheid dan vroeger? En inderdaad ook meer verantwoordelijkheid, dat hoort daar toch bij? Wat zeur je dan?

Anders gesteld: is er een wetenschappelijk onderbouwde bewijsvoering die aantoont dat een neoliberal georganiseerde maatschappij negatieve gevolgen heeft? Het antwoord daarop is ja, en wel op grond van drie argumenten.

Het eerste ligt op het ruime maatschappelijke vlak. Een neoliberale maatschappij doet de zogenaamde loonspanning, het onderscheid tussen de hoogste en laagste inkomens, sterk stijgen. Zeer overtuigend onderzoek toont aan dat dit vrij snel leidt tot een negatieve evolutie van ongeveer alle psychosociale gezondheidsindicatoren: hoe groter de sociale ongelijkheid, des te meer mentale stoornissen, tienerzwangerschappen en kindersterfte, agressie, zowel in de huiskamer als op straat, criminaliteit, drug- en medicatiegebruik, enzovoort (Wilkinson en Pickett, 2010).

Het tweede argument drukt zich vooral uit op het individuele vlak en geeft een verklaring voor het toenemend gevoel van onbehagen bij het zogenaamde 'vrije' individu. Het neoliberale systeem gaat op een systematische manier alle sociale verbanden doorknippen. Het is het individu dat geëvalueerd wordt, dat al dan niet een bonus krijgt of een individuele trajectbegeleiding, enzovoort. Het andere individu is daarbij een potentiële bedreiging en steeds een concurrent binnen een veralgemeende *Rank and Yank* gemeenschap ("Hoeveel 'likes' heb jij op je facebookpagina? En hoeveel bezoekers op je blog?"). Een typisch gevolg daarvan is de exponentiële toename van contracten, als uitdrukking van ons veralgemeend wantrouwen. Het doorgedreven individualisme levert vandaag heel veel eenzaamheid op, als pijnlijkste symptoom van onze tijd. Even terugkeren naar wat ik daarstraks zei over sociale diersoorten: een individu dat alleen zit, is ofwel ziek ofwel uitgesloten.

Tot slot het derde argument, waar er vandaag veel te weinig aandacht aan besteed wordt, met name de ronduit rampzalige ecologische effecten, met als laatste voorbeeld de CO-2 uitstoot. Het wordt ronduit cynisch als we zien hoe het neoliberale model dit denkt op te lossen: om de broeikasgassen te beperken, heeft men er een handeltje van gemaakt, met bijgevolg letterlijk aandelen in gebakken lucht (Kenis, A. en Lievens, M., 2012).¹

Hoe meer vrije markt, hoe minder democratie

Voorstanders van de vrije markt kunnen deze argumenten moeilijk weerleggen, met als gevolg dat ze ofwel simpelweg genegeerd worden, ofwel aanleiding geven tot nog meer markt. Dat laatste is zonder twijfel een heel belangrijke paradox die we helaas systematisch aantreffen bij de politieke overheden. Hun oplossing voor de problemen is vaak het komen aandragen met nog méér markt, in de volle overtuiging dat dit een remedie is voor alle kwaad. Ik wil tot slot van mijn lezing daar dieper op ingaan. Mijn doel daarbij is het blootleggen van twee misvattingen, die ons bovendien beletten na te denken over betere oplossingen.

De eerste, en meteen belangrijkste misvatting is dat vrije markt synoniem is met democratie, en dat meer vrije markt meer democratie betekent. Deze opvatting dateert uit de periode van de koude oorlog, toen we met recht en reden een tegenstelling konden zien tussen een centrale planeconomie en totalitaire regimes enerzijds en de toenmalige vrije markt en democratie anderzijds. Als opvatting verschijnt dit in de titels van toenmalige verdedigers van de vrije markt: *Capitalism and Freedom* van Milton Friedman (1962) en *The road to serfdom* van Friedrich van Hayek (1944). Wat toen juist was, geldt niet meer voor onze geglobaliseerde en gedigitaliseerde economie, en toch blijft dit geloof overeind. Nog steeds wordt de vrije markt verdedigd als noodzakelijke basis voor een democratie, terwijl het vandaag exact het omgekeerde is. **Hoe meer vrije markt, hoe minder democratie**, dat is de hoofdstelling van een jonge Leuvense filosoof, Thomas Decreus (2013), in

---

¹ Met het Kyoto-protocol is de emissie van broeikasgassen een verhandelbaar product geworden, waarbij landen die teveel vervuilen ‘propere lucht’-aandelen kunnen kopen van landen die minder uitstoten. De ironie is dat de klimaatcrisis, die minstens voor een stuk te wijten is aan de marktwerking, aangepakt wordt via vermarkting en niet bijvoorbeeld via de rechtstreekse aanpak van de vervuiling.

een boek dat ik iedereen kan aanbevelen. De oorzaak daarvan ligt in het feit dat de overheid het idee van de vermarkting zo ongeveer volledig overgenomen heeft, met als structureel gevolg de installatie van een toenemende machtsongelijkheid en het verdwijnen van de autonomie.

De machtsongelijkheid, op sociaal en financieel vlak, heeft vooral te maken met de verschuiving van de beslissingsmacht naar anonieme, technocratische instellingen die aan elke democratische controle ontsnappen, maar wel in toenemende mate dicteren wat politieke overheden moeten doen (IMF, G8/G20, OESO). Dit maakt politici machteloos, wat zich dan vervolgens vertaalt in de machteloosheid van de burger.

Het verdwijnen van de autonomie heeft te maken met verschillende effecten van de zogenaamde vrije markt. Een eerste betreft de inperking van de keuzemogelijkheden bij zaken die er echt toe doen. We kunnen kiezen tussen tientallen verschillende tandpasta's, maar de keuze op het vlak van openbaar vervoer, zorg, onderwijs, energievoorziening wordt heel sterk ingeperkt.¹ Een tweede betreft de inperking op de mogelijkheid tot kritiek. We hebben geen duidelijk aanspreekbare figuren meer, die ter verantwoording geroepen kunnen worden als het misloopt. In het call center krijg je alleen een computerstem aan de lijn en in het beste geval een onderbetaalde medewerkster. Daarmee is de basis van een democratie de facto opgegeven, met name dat publieke bevoegdheden in publieke handen berusten en dat burgers daar een publieke verantwoording over kunnen vragen.² Een derde inperking van de autonomie ligt heel individueel: dit systeem werkt sterk in op het schuld- en schaamtegevoel. Wie zaagt en zeurt, en

---

¹ Precies op dit vlak kan een vaak gehoord argument pro vrije markt makkelijk weerlegd worden, met name dat een doorgedreven marktwerking beter zou zijn voor iedereen, in navolging van het utilitarisme ('het grootste geluk voor het grootste aantal mensen'). Een marktwerking heeft slechts één doel: meer winst voor een kleine groep. Het laatste voorbeeld in de rij is het afschaffen van de Beneluxtrein en de invoering van een tweede hogesnelheidstrein tussen Brussel en Amsterdam naast de reeds bestaande Thalys. Dat de Fyra bovendien ook nog technisch zo slecht is, dat hij niet eens kan rijden, toont wat 'efficiëntie' betekent binnen het neoliberalisme.

² Frank Ankersmit, een notoire liberaal, deelt op dit vlak identiek dezelfde mening als de linkse Thomas Decreus: wij leven in een electieve aristocratie en dit is heel negatief voor onze gemeenschap. Zie hiervoor <http://www.groene.nl/2011/wetenschappers/frank-ankersmit>

zeker als hij of zij het niet gemaakt heeft, krijgt zeer snel te horen dat hij zijn verantwoordelijkheid niet neemt.

Hoe meer vrije markt, hoe meer regelgeving

Daarmee ben ik aanbeland bij het tweede misverstand inzake politiek en vrije markt. Het woordje 'vrij' in vrije markt roept nog altijd het idee op van minder regels en meer vrijheid, het woord overheid daarentegen staat voor betutteling. Vandaag hebben we veel te veel regelgeving – daar zijn we het wel over eens – en we leggen daarvoor de schuld bij de overheid. De oplossing wordt dan minder staat en meer vrije markt. Wat we daarbij niet zien, is dat de overheid ondertussen zo ongeveer synoniem is van de vrije markt, **en dat precies die koppeling aan de basis ligt van de exponentiële toename van regels.** De neoliberale versie van de vrije markt heeft het sociaal vertrouwen weggeveegd en haar eigen uitgangspunt in toenemende mate gerealiseerd, met name een verzameling individuen die alleen uit zijn op hun eigen voordeel. Het antwoord daarop is een groeiend aantal regels, en vooral, een toenemende disciplinerende van overheidswege. Dit wordt verkocht – soms letterlijk – onder het mom van responsabilisering.

Het laatste karikaturale voorbeeld komt uit de mond van EU-commissaris Borg, ik citeer in vertaling: "Roken vermindert de productiviteit, het schaadt de economie. Ik ga binnenkort naar Griekenland, waar 40% van de mensen roken. Dat is een kostenfactor waarover gepraat moet worden."¹ Einde citaat. Meer tragische voorbeelden vinden we in de UK, waar een paar jaar terug een pleidooi gehouden werd voor psychotherapie, omdat het toenomen aantal depressies een bedreiging voor de economie vormt.² En niet te vergeten, bij ons in Vlaanderen, waar een offici-

---

¹ <http://www.n-tv.de/wirtschaft/Griechen-sollen-Rauchen-stoppen-article10062211.html>

Misschien moet ook dit vermarkt worden, waarbij landen die minder rokers tellen, hun properelongenaandelen kunnen verkopen aan landen met meer rokers.

² It is estimated that the average annual cost of lost employment in England attributable to an employee with depression is £7,230, and £6,850 for anxiety (2005/06 prices).”, LSE, *Mental Health Promotion and Prevention: The Economic Case*,

eel rapport in januari 2012 het volgende meldde: "Zelfdoding kost Vlaanderen 600 miljoen euro per jaar, wat een ernstige bedreiging vormt voor onze economie" (geciteerd in De Standaard, 21 januari, 2012).

Iedereen verplicht gezond in functie van een performante markt, dat is de onderliggende boodschap. En wie ziek wordt, die heeft 'zijn verantwoordelijkheid' niet genomen. Dat idee ligt in toenemende mate aan de basis van de psychosociale, de klinisch psychologische en de psychiatrische gezondheidszorg. Op systemisch vlak – ik heb het niet over de hulpverleners zelf – is deze zogenaamde zorg meer en meer een disciplinerende, waarbij de cliënten (ze mogen geen patiënt meer heten) zo snel mogelijk terug in de pas moeten lopen, begrijp: terug productief moeten zijn.¹ Het sterkste voorbeeld is de huidige psychiatrische diagnostiek (gebaseerd op de *Diagnostical and Statistical Manual for Mental Disorders*), waarvan zelfs de British Psychological Society zegt dat de criteria voor een stoornis grotendeels van psychosociale aard zijn, terwijl het handboek wel laat uitschijnen dat het medische aandoeningen betreft.²

Rationele spelers op de neoliberale markt van welzijn en geluk

Die toenemende regelgeving en bijbehorende controles gaan ervan uit dat mensen niet voldoende burgerzin hebben en – erger nog – dat velen simpelweg profiteren van het systeem. Zeker dat laatste wordt dan als argument gebruikt voor nog meer regelgeving en disciplinerende, en natuurlijk voor een nog verdere afbouw van de verzorgingsstaat. Want volgens mensen zoals Dalrymple (2004) is

---

http://www2.lse.ac.uk/businessAndConsultancy/LSEEnterprise/pdf/PSSRU_feb2011.pdf

¹ "Binnen het activerend arbeidsbeleid ligt de nadruk op individuele verantwoordelijkheid via het realiseren van 'productieve levenslopen'". Hagen, 2012, p.10. De vermarkting en het neoliberalisme hebben zeker niet voor minder overheid gezorgd, integendeel. Er is meer staat dan ooit, maar het betreft wel een controlerende en disciplinerende staat.

² "The putative diagnoses presented in DSM-V are clearly based largely on social norms, with 'symptoms' that all rely on subjective judgements, with little confirmatory physical 'signs' or evidence of biological causation. The criteria are not value-free, but rather reflect current normative social expectations." http://apps.bps.org.uk/_publicationfiles/consultation-responses/DSM-5%202011%20-%20BPS%20response.pdf

het die verzorgingsstaat die het profitaat in de hand zou werken. Vandaar de bekende remedie: meer vermarkting.

Ook in deze redenering schuilt er een heel belangrijke fout. Ikzelf ben er ook van overtuigd dat er vandaag meer individuen op een incivieke en vaak zelfs criminele manier misbruik maken van ons collectief bezit. Denk maar aan graaiende politici, bonusbeluste bankiers, frauduleuze wetenschappers, plunderende jongeren, kassabewuste artsen, sjoemelende werknemers, enzovoort. Die zijn er, zonder twijfel, en meer dan vroeger, en daar is een reden voor. Zij zijn het product van het neoliberale narratief, dat daarmee perfect de eigen overtuiging gerealiseerd heeft: de mens als egoïstische entrepreneur die alleen zijn eigen belang voor ogen houdt, de rationele, calculerende speler op de neoliberale markt van welzijn en geluk.

Inderdaad: eigen verantwoordelijkheid

Ik kom tot mijn besluit. Wij leven vandaag in een tegenstelling tussen een verzameling individuen en een vermarkte overheid. En het is aan ons om dat te veranderen naar een verhouding tussen burgers¹ en overheid. We moeten beseffen dat wij, als groep, de gemeenschap vormen, en dat het niet gaat over een tegenstelling burger versus overheid, wel over een tegenstelling tussen burger en een oligarchie gericht op winstmaximalisatie (van der Meer, 2012, p.9). In het beste toekomstscenario zullen wij, als burgers, opnieuw het heft in handen nemen, en zelf een nieuwe gemeenschap en een nieuwe overheid creëren. Daarbij moeten we actief een nieuw verhaal promoten, waarin zowel plaats is voor autonomie als voor solidariteit, met accent op democratisering en verzet tegen een vermarkte pseudopolitiek. Ik ben ervan overtuigd dat verandering van onder uit zal moeten komen. Wij zullen daarbij moeten inleveren, zonder twijfel, maar niet, zoals nu het geval is, om de financiële oligarchie in stand te houden, wel om tot een meer rechtvaardige herverdeling te komen (Verhaeghe, 2012a)

En iedereen van ons zal daarbij inderdaad zijn verantwoordelijkheid moeten opnemen.

---

¹ Burger, niet in de moreel negatief beladen betekenis van ‘bourgeois’, wel in de moreel positief beladen betekenis van ‘citoyen’.

Geraadpleegde literatuur.

Bauman, Z. (1999). *In search of politics*. Stanford: Stanford University Press.

Bourdieu, P. (1998). The Essence of Neoliberalism. In *Le Monde Diplomatique*, december 1998, downloadbaar van <http://mondediplo.com/1998/12/08bourdieu/>

Collini, S. (2012). *What are universities for?* London, Pinguin books, pp. XIII + 1 – 215.

Dalrymple, T. (2004). *Leven aan de onderkant. Het systeem dat de onderklasse in stand houdt*. Amsterdam: Het Spectrum.

Decreus, Th. (2013). *Een paradijs waait uit de storm. Over democratie en verzet*. Berchem: EPO.

De Waal, F. (2009). *Een tijd voor empathie. Wat de natuur ons leert over een betere samenleving*. Vertaald door Guus Houtzager. Amsterdam/Antwerpen: Atlas-Contact.

Foucault, M. (2004). *Breekbare vrijheid. Teksten & interviews*. Vertalingen door E. Bolle, R. van den Boorn, Y. van Kempen, M. Lambrechts, M. van Nieuwstadt, L. Romeo, P. Thomassen, A. Vincenot, J.F. Vogelaar, T. Widdershoven. Nawoord L. ten Kate & H. Manschot. Amsterdam, Boom, Parèssia, pp. 1 – 271.

Friedman, M. (1962). *Capitalism and Freedom*. Chicago: University of Chicago Press.

Hagen, A. (2012). Probleem of panacee? In: *De Helling*, nr 4, winter 2012-2013, pp. 10-11.

Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press, pp. 1-247.

Hayek, von F. (1944). *The Road to Serfdom*. London, Routledge/The University of Chicago Press.

Kenis, A. en Lievens, M. (2012). *De Mythe van de Groene Economie*, Antwerpen, EPO, pp.

MacIntyre, A. (2007 [1981]). *After Virtue. A study in moral theory*. London: Duckworth.

Tonkens, E. (2012). Help jezelf. In: *De Helling*, nr 4, winter 2012-2013, pp. 12-13.

van der Meer, J. (2012). Korte broek. In: *De Helling*, nr 4, winter 2012-2013, p.9.

Verhaeghe, P. (2012a). Inleveren voor of tegen het neoliberalisme. <http://www.dewereldmorgen.be/artikels/2012/02/01/inleveren-voor-tegen-het-neoliberalisme>

Verhaeghe, P. (2012b). *Identiteit*. Amsterdam: De Bezige Bij.

Wilkinson, R. & Pickett, K. (2010). *The Spirit Level. Why Equality is Better for Everyone*. London: Penguin Books, published with revisions (original edition 2009).

In de volgende Toverberg:

- **Balder Goethals**
- **Zelfbiografie: U**
- **Godendeemstering**

De volgende Toverberg verschijnt bij het begin van de herfst van 2013

Vzw *Het Beleefde Genot* stelt zich tot doel het culturele en literaire leven te stimuleren door het organiseren van evenementen zoals lezingen, uitstappen, literaire salons, filmvertoningen, tentoonstellingen, wedstrijden enz.

Wij wensen zoveel mogelijk mensen te laten genieten van culturele uitingen van hoog niveau en die niet onmiddellijk voorhanden zijn op lokaal gebied. Daarnaast willen wij impulsen geven om het literaire beleven te bevorderen.

Nu in de boekhandel...

Het nest tussen waarheid & herinnering

door Johan Debruyne

De man die voor zijn scherpe pen ooit bekroond werd met de Gouden Hugo heeft zijn colère wat ingeruild voor nostalgie. Hij leeft vandaag, maar refereert graag naar vroeger. Naar zijn kommerloze jeugdja-
ren. Hij stelt zich vragen en verwoordt zijn gevoelens op een lyrische manier. Zowat al wat hij vroeger heeft geschreven, is nu gebundeld in dit boek.

Uitgeverij Zorro, Damme 2013

144 blz. — 15,95 €

HET NEST
TUSSEN

2013

JOHAN
DEBRUYNE

WAARHEID EN
HERINNERING

JOHAN DEBRUYNE

HET BELEEFDE GENOT
CULTURELE EN LITERAIRE KRING